

Nb

№ 4 - December 2023 - Jaargang 47
Landschap, identiteit en duurzaamheid in het Noorden

Beter Water

Op weg naar een goed noordelijk waterbeheer

Beter Water

Een themanummer over water? Is onze omgang met water dan niet altijd een belangrijk onderwerp? Natuurlijk, en dat blijft zeker zo, maar toch voelden we de noodzaak er deze editie ruim baan aan te geven. Want het waterbeheer moet op de schop. Een besef dat inmiddels breed lijkt door te dringen. Niet verwonderlijk, want er zijn wekelijks nieuwe berichten over wateroverlast, problemen met waterkeringen en de slechte kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater.

In 2027 moet de kwaliteit van het Nederlandse water voldoen aan de Europese normen. Maar terwijl die deadline op de deur klopt, is het halen van de norm verder uit zicht dan ooit. Niet voor niets wordt er in onderzoeken, in de landelijke media en door bijvoorbeeld Natuurmonumenten, gesproken over een naderende watercrisis.

In deze Noorderbreedte lees je verschillende visies op een toekomstbestendig Noord-Nederlands watersysteem. Twee lessen komen daaruit het meest naar voren. Allereerst moeten we ophouden onze wil op te leggen aan het water. Dat wordt steeds moeilijker en trekt een zware wissel op natuur en landschap. Laat het water zoveel mogelijk stromen en pas je beleid daarop aan. Daarnaast klinkt de roep om in groter verband samen te werken. Water stopt niet bij de provinciegrens of zelfs maar bij de landsgrens. Willen we in het Noorden de waterproblematiek grondig aanpakken, dan moeten we dat samen doen. Alleen dan zijn we serieus op weg naar beter water.

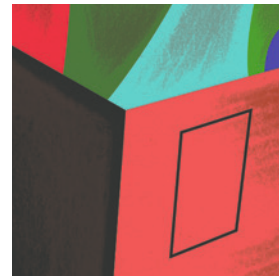
André Dodde

redactie@noorderbreedte.nl

26 Wadden- correspondent

De verdwenen dorpen van het Waddengebied

44 Ruimte voor omgevingskwaliteit

Gemeenten: neem weer de regie over de omgeving!

- 02 Om de Noord
- 04 Nieuwe Noorderlingen
- 46 In de breedte
- 48 Geef een abonnement cadeau

08 Wateragenda Noord- Nederland

Natuurorganisaties roepen op tot een noordelijke wateragenda

14 Inunderen kun je leren

In 1874 verscheen een boek over inunderen. Wat kunnen we daarvan leren?

16 Een nieuwe Hunzevallei

Visie op een gezonde waterkringloop

22 Dijken als loopgraven

Nederland en de strijd tegen het water

Inhoud

Thema Beter Water

30 Water- problematiek op het Gedempte Zuiderdiep

De geschiedenis en de problemen van een stadsgracht

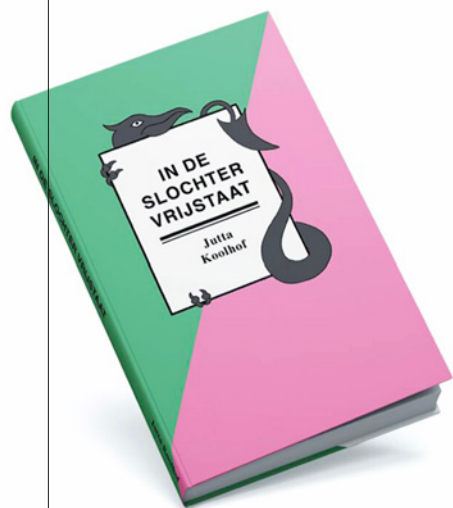
34 Voor Wad hoort wat

Architect Laurien Zwaanstra wil het Wad verrijken

38 Voordat het voorbij is

De Marokkaanse fotograaf M'Hammed Kilito documenteert oase-ecosystemen

Om de Noord

In de Slochter Vrijstaat

Hoe zou de provincie Groningen eruit zien als ze haar gaswinsten in eigen zak had kunnen steken? Daarover fantaseren is inmiddels typisch Groningse borrelpraat. Zou de provincie een soort Qatar aan de Wadden zijn geweest? Schrijver Auke Hulst ging met dit thema aan de slag en schreef onder het pseudoniem Jutta Koolhof een reisverslag door de 'Slochter Vrijstaat' in 1984. In *In de Slochter Vrijstaat* is Slochteren sinds 1964 een onafhankelijke gasrepubliek. Zo beland je in een geschiedenis waarin het voor Slochteren allemaal net even anders liep... Er is ook een fietroute die je leidt langs de bijzondere plekken uit dit prachtig geïllustreerde boek. *In de Slochter Vrijstaat* is een uitgave van onze partner Noorderlicht in samenwerking met BPD Cultuurfonds en Uitgeverij Palmslag.

In de Slochter Vrijstaat, Jutta Koolhof; Uitgeverij Palmslag; € 24,95.

Drenthe Waterland

De associatie van Drenthe met water is misschien niet de meest voor de hand liggende, maar voorafgaand aan de grote menselijke ingrepen in het landschap bestond Drenthe grotendeels uit veen en een uitgestrekt moerasgebied. Zompige velden, uitgestrekte waterpartijen: op de Hondsrug na was Drenthe één grote ontoegankelijke waterbak, waarin duizenden jaren aan water zich verzameld hadden.

In het prachtige boek *Drenthe Waterland* tonen fotograaf Karin Broekhuijsen en schrijvers Reinout van den Born en Grieta Spannenburg dat water nog steeds een grote rol speelt in het Drentse landschap. Van het Leekstermeer tot de vele diepjes, kanalen, zandpoelen en het veen; water is een essentieel onderdeel van Drenthe.

Drenthe Waterland, Karin Broekhuijsen; Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum; € 30,-.

De grote wilde vaart

Schrijver en schilder Aafke Steenhuis is voor trouwe Noorderbreedte-lezers geen onbekende. Samen met Jan Joost Teunissen schreef zij onlangs *De grote wilde vaart – wereldhavens en globalisering, over de geschiedenis en de grote dynamiek van wereldhavens*. Beginnend in Rotterdam, neemt het boek ons mee naar havens overal ter wereld. Maar liefst negentig procent van de wereldhandel gaat per schip van haven naar haven; het zijn de knooppunten van de mondiale samenleving. Voor onze lezers is het bovendien interessant dat Aafke Steenhuis, als geboren Delfzijster, aandacht heeft voor Delfzijl, een plaats die regelmatig in haar werk terugkomt. Op de website van Noorderbreedte lees je een column over haar haat-liefde-verhouding met deze Groningse havenplaats.

De grote wilde vaart – wereldhavens en globalisering, Aafke Steenhuis en Jan Joost Teunissen; uitgeverij W Books; € 39,50.

Ga naar noorderbreedte.nl en zoek op 'De Eems en Delfzijl' of scan deze code:

Tramlijn of Spoorlijn? (vervolg)

In het artikel *Fries Lijnenspel* in Noorderbreedte #2 van dit jaar, noemt schrijver Flip van Doorn het Dokkumer Lokaaltje een tramlijn. Lezer Feike Oppewal groeide op langs de spoorlijn en reageerde hierop met de opmerking dat het in zijn herinnering toch echt 'een breed spoor' met 'fikse locomotieven' was. Een echte spoorlijn dus.

Lezer Gustaaf Biezeveld uit Haren lijkt nu toch het pleit te beslechten in het voordeel van het woord 'tramlijn'. Hij haalt het boek *Friesland rond per tram* van J.J. Tiedema en J.J. Buikstra aan. Het Dokkumer Lokaaltje werd geëxploiteerd door de Nederlandse Tramweg Maatschappij. Aanvankelijk reed over het traject een paardentram die in de jaren twintig werd vervangen door motorrijtuigen. Die waren tot op zekere hoogte vergelijkbaar met treinwagons, maar het waren wel degelijk trams. Biezeveld weet waarover hij het heeft, want hij vermeldt nog dat zijn grootvader tussen 1920 en 1937 directeur was van de Nederlandse Tramweg Maatschappij. De benaming tramlijn dekt die lading derhalve beslist niet.'

Piraeus - Haven van dromen en strijd
© Aafke Steenhuis
foto © Jos van Putten

Hou van hoogspanningsmasten

Hoe heet iemand die een grote fascinatie heeft voor hoogspanningsmasten? Een hoogspanningsmastofiel? De website hoogspanningsnet.com houdt het bij *pylon geek*, naar de Engelse benaming voor hoogspanningsmast. En ja, die website bestaat echt. Je leest er werkelijk alles over hoogspanningsmasten. Een nieuwe wereld opent zich rondom deze landschapsbepalende torens. Wist je bijvoorbeeld al wat de voordelen zijn van een topstukreconstructie?

Lees meer op hoogspanningsnet.com of scan deze code:

'Ik spreek vloeiend Fries, dat is mijn redding'

Rodrigo Veenstra

Geboren 9 of 10 juni 1991

Is werkvoorbereider bij A. Hak Infrastructuur Noorderling sinds 1998

Woont in Leeuwarden, eerder in Ried Komt uit Belo Horizonte, Brazilië Status single

Rodrigo Veenstra (32) heeft net de eerste nacht doorgebracht in zijn nieuwe flat. Hij is ingenomen met zijn eigen plek in Leeuwarden. Alleen nog wat spullen bij elkaar scharrelen om het huiselijk te maken. Eerdaags komen er twee huisgenootjes bij, kondigt hij aan. Een stel kittens dat zijn halfzusje voor hem heeft geregeld. Wat gezelligheid om Rodrigo heen. Hij wil de poezen vernoemen naar Noorse godinnen. 'De Noorse mythologie vind ik machtig mooi.'

Hij had nooit zo'n haast om op zichzelf te gaan wonen. Bij zijn ouders in het Friese dorp Ried stonden natje en droogje klaar en werd de was gedaan. 'Ik had er een makkelijk leventje.'

Hij was zeven en zijn zusje drie toen ze in Ried aankwamen als adoptiekinderen uit Brazilië. Met hulp van het tv-programma *Spoorloos* gingen hij en Natasha begin 2020 op zoek naar hun wortels in de miljoenenstad Belo Horizonte. Het leverde het trieste verhaal op van hun biologische moeder die, onder invloed, onder een bus bleek te zijn gekomen en overleden. Tien of elf kinderen had ze, van verschillende mannen. De biologische vader van Natasha werd niet gevonden, die van Rodrigo wel. En ook een volle broer, Leonard.

Emotioneel was de hereniging met vader, Leonard en nog een oudere halfzus die ze daar troffen. Maar drieën-half jaar na het weerzien is er nog maar weinig contact met Brazilië. Het land ligt niet naast de deur. De familieleden spreken over en weer elkaars taal niet, vader kan niet overweg met Whatsapp en kan sowieso niet lezen en schrijven. Praten over serieuze zaken, zoals over hun moeders leven, is ondoenlijk, merkte Rodrigo. Het blijft bij koetjes en kalfjes. Het zij zo.

Hoewel hij al een kwart eeuw in Friesland woont, wordt Rodrigo nog haast dagelijks aangezien voor een buitenlander. Meer dan eens is hij bij het uitgaan door Friese knapen in het Fries uitgescholden en geprovoceerd. Als

Rodrigo ze in hun eigen taal van repliek diende, zetten de kerels grote ogen op en mompelden iets van 'sorry sorry'. 'Ik spreek vloeiend Fries, dat is mijn redding. Ik praat zelfs beter Fries dan sommigen die hier zijn geboren. Als ik Fries terugpraat is het goed, dan ben ik binnen.'

Halfzus Natasha beschouwt hij als volle zus én belangrijkste maatje. Ze is getrouwd, heeft een huis in Minnertsga, een eigen nagelstudio en twee kinderen. Rodrigo was eerst vrachtwagenchauffeur en trad daarmee in de voetsporen van adoptievader Andries, die een maand na de *Spoorloos*-reis plotseling overleed. Sinds kort is Rodrigo werkvoorbereider bij A. Hak Infrastructuur, een kantoorbaan.

'Als je een buitenlander bent en je wilt hier wat opbouwen, moet je je aanpassen', vindt Rodrigo. 'Aan onze taal, aan de cultuur, aan de regels. Anders hoor je hier niet thuis.' Hij kan het zeggen, vindt Rodrigo, want hij heeft het zelf gedaan. Van de herrie en de chaos van Belo Horizonte, naar het overzichtelijke Ried, met zo'n 450 inwoners. Voor een zevenjarige was het een overgang van jewelste. 'Ik moest een tweede jeugd opbouwen vanaf nul.'

Het is hem goed afgegaan, vindt hij. Wel schuilt in hem nog het Braziliaanse straatjochie dat aan zijn lot werd overgelaten door zijn moeder. Waar hij ook is, hij scant de omgeving, houdt iedereen in de gaten. En vaak wil hij herrie om zich heen, zoals dat zijn eerste zeven levensjaren vaste prik was. Inslapen gaat alleen met een koptelefoon met keiharde muziek op. Frappant contrast met de stilte die Rodrigo in zijn vrije tijd opzoekt als hij met zijn fotocamera's de natuur in trekt.

Met de vrachtwagen passeerde hij heel wat lands- en provinciegrenzen. Maar weer in Friesland wist hij: ik ben thuis. 'Ik voel me verbonden met de provincie. Hier ben ik naar school gegaan, heb ik vrienden gemaakt en werk gevonden.' Kaatsen, de Friese sport bij uitstek, deed hij ook twee jaar. Maar daar vond hij weinig aan. •

Beter Water

In Nederland zijn we opgegroeid met het verhaal dat we ons land hebben 'ontworsteld' aan het water. Mede door deze grondhouding hebben we allerlei vernuftige technieken ontwikkeld om de waterhuishouding aan onze wil te onderwerpen. Gelukkig begint het inzicht breder door te dringen dat we hiermee tegen een grens aanlopen. Water laat zich dwingen, maar de kosten zijn hoog. De waterkwaliteit is historisch slecht en het landschap lijdt onder ons actieve waterbeheer dat steeds duurder en complexer wordt.

In dit themakatern komen de problemen aan de orde die het waterbeleid ons in het Noorden oplevert, maar geven we ook historische duiding en focussen we ons vooral op hoe het beter kan. Want gelukkig kan het beter, veel beter.

In de uitwerking van het waterbeleid werken waterschappen, provincies en waterbedrijven onvoldoende samen, aldus provinciale ambassadeurs Jorien Bakker en Jan Gorter van Natuurmonumenten. Samen met zeven andere noordelijke natuurorganisaties publiceerde de vereniging eerder dit jaar een manifest.

De noodzaak van een wateragenda voor Noord-Nederland

Al duizenden jaren vormen ze ons landschap: de ontelbare regendruppels die bij stortbuien op het Drents plateau samen uit de hemel vallen en via een diep, stroompje of Aa in de Waddenzee eindigen. De Drentse Hondsrug en beekdalén, de Friese veenweidegebieden en de Groningse zeekleipolders zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden door water. Al het water dat wij drinken, waarmee wij ons wassen, het land beregenen en dat de industrie gebruikt, viel ooit als een regendruppel op de aarde.

Dat is zoals het altijd ging, maar het water is nu een steeds grotere reden tot zorg. Periodes van langdurige droogte en hevige stortbuien wisselen elkaar door klimaatverandering vaker af. Al decennialang verdroegen onze natuurgebieden en de huidige omgang met water en de inrichting van het watersysteem verergeren de problemen. Die zijn vooral gericht op water snel afvoeren, niet op vasthouden.

Ook de kwaliteit van het water staat er slecht voor. In de Europese Kaderrichtlijn Water zijn afspraken vastgelegd voor 2027, maar Nederland gaat die zeer waarschijnlijk niet nakomen. We bungelen onderaan in de Europese ranglijst op het gebied van schoon water.

Dat het waterbeleid anders moet, weten we al best lang, maar in de praktijk verandert weinig. Door de samenhang van de Noordelijke wateren is het noodzakelijk dit in Noordelijk verband aan te pakken. Ons unieke landschap van Drentse, Friese en Groningse bossen, veengebieden, polders, meren en moerassen, verbonden door beken, rivieren en kanalen, vormen daarvoor de ideale ingrediënten. Deze natuurlijke rijkdom vormt een ideale 'spons' en maakt het landschap flexibel genoeg om de gevolgen van klimaatverandering op te vangen en te voorzien in de behoefte aan schoon water.

Spons

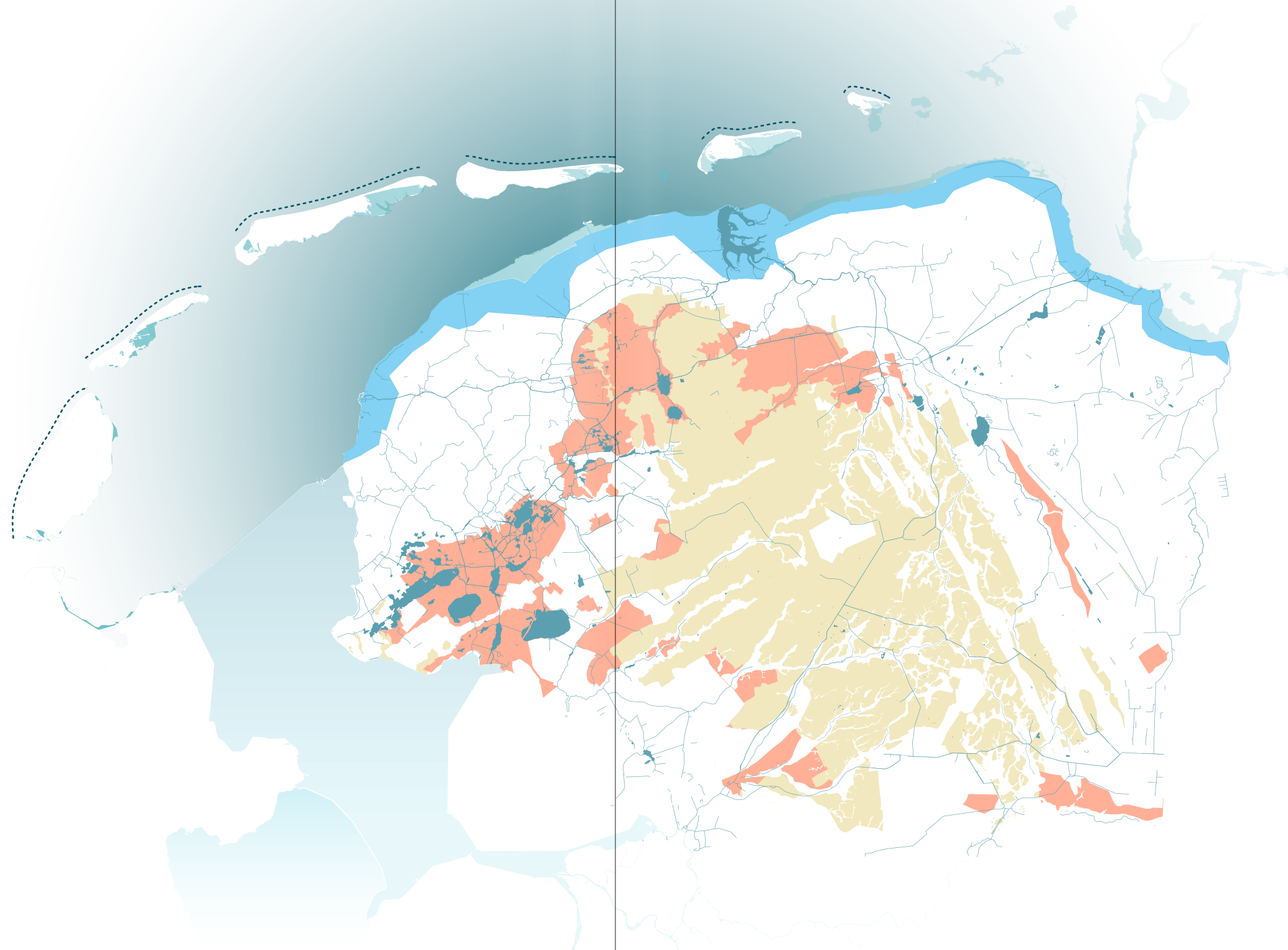
Acht noordelijke natuurorganisaties (zie kader) verwoordden deze visie in het manifest *De Kracht van het Noorden*. Hierin roepen ze de vijf noordelijke waterschappen, drie provincies en drie drinkwaterbedrijven op om hun kennis en daadkracht te bundelen en te komen tot een toekomstbestendig en duurzaam watersysteem. Dat watersysteem moet bij te veel neerslag als een spons het water kunnen vasthouden en het bij tekorten gecontroleerd kunnen afgeven. Zo is de landbouw voorzien van voldoende water in het groeiseizoen en blijft er genoeg water in de grond voor de natuur en de drinkwatervoorziening. → lees door op pagina 12

Watersysteem voor een zelfvoorzienend Noord-Nederland

Op het hoger gelegen Drens Plateau wordt zoveel mogelijk water vastgehouden als strategische watervoorraad voor Noord-Nederland. Het water dat wel afstroomt wordt vastgehouden in de beekdalen en de zone met veengronden rond het Drents Plateau in Groningen en Friesland. Door water in de veengebieden vast te houden vindt een verschuiving plaats van veenoxidatie nu naar CO₂-opslag in de toekomst. Door water zoveel mogelijk lokaal vast te houden, wordt de inlaat van IJsselmeerwater tot een minimum beperkt. In een brede kustzone is meer zoet water beschikbaar vanuit het achterland om tegendruk te geven tegen de verzilting. Op enkele plekken laten we gecontroleerd de zee binnen om zoet-zoutovergangen te creëren en de kustzone door opslibbing mee te laten groeien met de zeespiegelstijging.

Legenda

- Natuurlijke kustverdediging met opbouw zoetwaterbel
- Zachte kust met zoet-zoutovergangen
- Opbouwen strategische watervoorraad
- Vernatten van veengebieden

De Kracht van het Noorden

Acht noordelijke natuur- en milieuorganisaties presenteren op Valentijnsdag 2023 gezamenlijk het visierapport *De Kracht van het Noorden*. Hierin onderbouwen zij dat natuur, landschap, ruimte en een schoon milieu de belangrijkste basis vormen voor brede welvaart en economisch perspectief. Op 8 september gaven ze hieraan een vervolg met het 'watermanifest'. Het watermanifest roept overheden op een Wateragenda Noord-Nederland op te stellen voor een toekomstbestendig, flexibel en duurzaam watersysteem. Leden van de groep zijn Stichting het Drentse Landschap, Staatsbosbeheer, Stichting het Groninger Landschap, Vereniging It Fryske Gea, Friese Milieufederatie, Natuur en Milieufederatie Drenthe, Natuur- en Milieufederatie Groningen en Vereniging Natuurmonumenten.

Om dat voor elkaar te krijgen, is een hoop maatregelen nodig. Het waterpeil moet omhoog, zowel voor de natuur als voor het vastleggen van CO₂. We moeten rivieren hermeanderen, sloten en beken verbreden en verondiepen, en beter toezicht houden op beregening door particulieren en bedrijven. Tegelijkertijd is het ook van groot belang te werken aan toekomstbestendig beleid voor drink- en industriewater. Er zijn betere regels nodig voor drainage en beregening van landbouwgebieden, met beperkingen voor waterwinning rondom natuurgebieden. Wat betreft de waterkwaliteit moet er gewerkt worden aan beleid op het gebied van nutriënten (meststoffen) en pesticiden (bestrijdingsmiddelen). Hierbij moet de bron worden aangepakt en moeten voor natuurgebieden en grondwaterbeschermingsgebieden strengere voorwaarden gelden.

Dat betekent dus aanpassing van ons landgebruik aan het water(peil): Van 'peil volgt functie' naar 'functie volgt peil'. Of zoals de Rijksoverheid het formuleert: 'Water en bodem worden sturend voor het landgebruik.' Dat betekent bijvoorbeeld dat je je af moet vragen of er nog wel maïs verbouwd moet worden in laaggelegen beekdalen met de benodigde ontwatering. En wat te denken van bloementeelt met drainage pal naast natuurgebieden?

Het manifest komt voort uit de gedeelde zorg over de staat van het waterbeheer. Het manifest is gebaseerd op objectieve gegevens en op een wettelijke verplichting die urgenter is dan ooit. Het sluit aan bij signalen van tal van organisaties in Nederland (RIVM, Raad voor de Leefomgeving, alsook het Kabinet in de brief *Water en bodem*) die zich grote zorgen maken over de moeite die het kost om tot een transitie in het waterbeheer te komen. Overheden moeten voorbij de mooie woorden, de intenties, de pilots en de verkenning kijken. Dat is zeker niet makkelijk en er zijn vele obstakels te overwinnen, maar onze voorgestelde aanpak levert voor iedereen zoveel winst op, dat het een enorme misser is als we deze kans nu niet verzilveren.

Obstakels

Wat staat zulk waterbeheer in de weg? Een eerste obstakel is de functiescheiding tussen landbouw en natuur die Nederland decennialang nastreefde. Voor zaken met een potentieel groot ruimtebeslag, zoals recreatie-

voorzieningen, energietransitie en waterberging, wordt daarbij altijd meteen gekeken naar natuurgebieden. Maar de mogelijkheden daar raken uitgeput, onder andere omdat slechts twintig procent van het noordelijke landoppervlak natuur is (veelal met een dubbelfunctie) en het slecht gaat met de biodiversiteit. Het is tijd om breder te kijken: het moet nu ook elders gebeuren, zoals in landbouwgebied. Veel boeren zien dit gelukkig ook in.

Toch kan het niet zo zijn dat boeren vervolgens worden geconfronteerd met korte-termijnmaatregelen en opbrengstverliezen. De aanpak van het watersysteem hoort onderdeel te zijn van de huidige landbouwtransitie. Specifieker nog: het waterbeheer van de toekomst is een van de dragers van die transitie.

Dat vraagt nieuwe vormen van landinrichting, gekoppeld aan keuzes voor andere bedrijfsstijlen en verdienmodellen. En dat kost tijd, maar vooral ook samenwerking en minder polarisatie. Deze intensieve en ingewikkelde worsteling weerhoudt overheden er al decennia van om daadwerkelijk stappen te zetten. Doelsturing – boeren meer zeggenschap geven over de weg naar gestelde doelen – is niet voldoende. Een vrijwillig *Deltaplan Agrarisch Waterbeheer* of alleen water vasthouden is dat ook niet. Het is noodzakelijk dat we het over het hele watersysteem inclusief het wenselijk landgebruik gaan hebben.

Een tweede obstakel: onze beroemde bestuurscultuur van polderen en draagvlak zoeken. Scherpe keuzes blijven vaak achterwege om de kool en de geit te sparen. Het derde obstakel is het ontbreken van een samenhangende visie op grond- en oppervlaktewater, op landbouw en drinkwater, ruimtelijke ordening en waterbeheer, op verdienmodellen voor de landbouw en op waterbeheer. Het vraagt van partijen die elkaar best wel weten te vinden dat ze veel sterker gaan samenwerken. Want een groot deel van de opgave ligt buiten het technische waterbeheer.

Wil je water en bodem echt sturend maken, dan gaat het ook over ruimtelijke ordening en grondgebruik. Vroeger konden we dat in Nederland. In het kader van landinrichting sprak de overheid meestal met één mond en het beleid was een samengaan van top-down en bottom-up. Misschien moeten we dat op een nieuwe manier weer uitvinden. In Brabant is reeds een brede bestuurlijke

samenwerking opgezet met een gezamenlijk beleidskader gericht op klimaatadaptatie van het watersysteem. Betekenisvol en leerzaam. Een vierde obstakel ligt in de harde grenzen tussen provincies, gemeenten en waterschappen en het ontbreken van voldoende samenwerking. Al begin jaren 2000 wilden diverse natuurorganisaties, waaronder Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Het Groninger Landschap, van start gaan met het project Van Veen tot Zee. De ambitie was en is nog steeds om het stroomgebied tussen het Fochteloërveen, de Onlanden en de Waddenzee te ontwikkelen tot een grote natuurlijke eenheid, waarin herstel van watersystemen gepaard gaat met winst voor natuur en landschap. Maar alleen al in dit gebied hebben we te maken met alle drie provincies, twee waterschappen, vier gemeenten, drie natuurbeheerders en vele particulieren. Om tot resultaten te komen, moet men dus over zijn schaduw en grenzen heen stappen.

Het waterbeheer van de toekomst is een van de dragers van de landbouwtransitie

Waterschap Hunze en Aa's forceert een dijkdoorbraak om water uit het Drentse Diep de Kropswolderbuitenpolder in te laten lopen

Daden

Friesland, Groningen en Drenthe vormen een samenhangend watersysteem. Het ligt zeer voor de hand om daarom in noordelijk (overheids)verband beter samen te werken. We hopen dat een Wateragenda Noord-Nederland een heldere visie, samenhang, gemeenschappelijkheid en daadkracht brengt op de hierboven genoemde punten. We verwachten dat zo'n initiatief ook extra rijks-geld kan aantrekken.

Wij zien het *Nationaal Programma Landelijk Gebied* (NPLG) daarvoor als essentieel kader. De drie provincies en vijf waterschappen zitten nu middenin hun provinciale uitwerkingen van het NPLG, waarin ze vastleggen hoe de doelen voor natuur, stikstof, water en klimaat behaald gaan worden. En hoewel veel waterbestuurders in het Noorden het in grote lijnen met ons eens zijn, is de volgende stap in gezamenlijkheid nog niet gezet.

Provincies, kom uit uw NPLG-bubbel en organiseer een noordelijke watertop! Onze acht organisaties zijn graag bereid om mee te denken en te doen. •

Jorien Bakker

is provinciaal ambassadeur bij Natuurmonumenten voor Groningen, Fryslân en Wadden, **Jan Gorter** voor Drenthe.

Inunderen kun je leren

In 1874 schreef beroepsmilitair Johannes Koster een boek over het inunderen van een gebied rond de stad Groningen. Wat kunnen we ervan leren? Landschapshistoricus Gryanne Hamming vergelijkt historisch denken over inunderen – het bewust onder water zetten van land – met de huidige uitdagingen in het waterbeheer.

Als land staan we bekend om onze strijd tegen het water. Nederlanders zijn stoere dijkenbouwers, die het water bedwingen en land weten te bevrijden uit het water met behulp van sluizen en watermolens. Water dat voorheen over een groot oppervlak haar vruchtbare slib kon afzetten, wordt nu door dijken afgeschermd. Wanneer een dijk niet bestand bleek te zijn tegen de kracht van het opgestuwde water, kon dat verwoestende

gevolgen hebben. Denk aan de Kerstvloed van 1717 waarbij meer dan tweeduizend mensen het leven lieten. Onze reactie was om langs de zee en de rivieren de dijken te verhogen en te verbreden.

Tegenwoordig stijgt de zeespiegel en zorgt hevige regenval voor een toenemende druk op de dijken. Verhogen en verbreden blijkt een onhoudbare strategie. Wat als we die scherpe grens nu eens loslieten en water gebruiken om onszelf en ons land te beschermen? We

kunnen water voor ons laten werken door het naar die plekken te leiden waar het geen overlast geeft, zodat het wegblijft waar we het niet willen hebben. Een waterbergingsgebied zoals de Onlanden ten zuiden van de stad Groningen is een praktische uitwerking van deze gedachte. In tijden van hevige regenval kan hier overtollig water vastgehouden worden zodat de stad er minder last van heeft.

Lange traditie

Water toelaten lijkt modern, maar is goed beschouwd niet helemaal nieuw. Het inunderen kent een lange traditie als verdediging tegen allerhande vijanden. Het bekendste voorbeeld is wellicht de Hollandse Waterlinie die in onder andere de Tachtigjarige Oorlog een rol speelde in de strijd tegen de Spanjaarden. Ook in de provincie Groningen heeft zo'n linie gelegen. In de zeventiende eeuw werden landerijen van Visvliet tot Scheemda onder water gezet om de bisschop van Münster te beletten Groningen te veroveren, en met succes. Als een van de weinige steden wist Groningen stand te houden.

In 1870 werd de mogelijkheid van inundatie opnieuw actueel. De Pruisische Otto von Bismarck was aan de macht gekomen. Met harde hand en slimme politiek wist deze man zijn droom van een verenigd Duitsland over steeds meer gebieden uit te rollen. Daar voelde Nederland zich als buurland niet ontspannen bij. Om de Pruisen de weg te versperren, maakte de Nederlandse regering daarom plannen om het Groninger land nogmaals onder water te zetten. Daar zagen inwoners van Stad en Ommeland geen heil in. Boeren voelden de constante dreiging van het verlies van hun land. Het

openen van de zeesluizen bij Delfzijl zou desastreuze gevolgen hebben voor de boeren. De schade aan akkerland zou zo'n zevenhonderd gulden per hectare betekenen, berekend over een periode van ongeveer twintig jaar. Grasland zou sneller weer volledig kunnen produceren, dus daar lagen de kosten met een kleine honderd gulden per hectare beduidend lager.

Berekend over het volledige geïnundeerde gebied zou de schade door zoutwaterinundatie uitkomen op ruim 16,3 miljoen gulden. Een gigantisch bedrag in die tijd. Er rekening mee houdend dat een deel van het land met minder schadelijk zoet water geïnundeerd zou worden, gaf een ruwe schatting aan dat de kosten nog steeds minstens 9 miljoen gulden zouden bedragen. Voor de boeren was het niet duidelijk welke vergoeding er tegenover zou staan, maar veel zou het vast niet zijn. In de zeventiende eeuw bestond de vergoeding – na lang lobbyen – uit het kwijschelden van enkele maanden huur. Inwoners van de stad zagen tegen de inundatie op om andere, minder directe redenen. De inundatie was verbonden aan de stad als vesting. Dat Groningen een vestingstad was, betekende dat buiten de muren niet gebouwd mocht worden. De stad knapte echter al enkele decennia bijna uit haar voegen, in dusdanige mate dat de sterftcijfers gemiddeld hoger waren dan in andere Europese steden. De provincie stelde een commissie in die de inzetbaarheid van de waterlinie moest onderzoeken. Deze commissie bestond uit vertegenwoordigers van verscheidene landbouw- en nijverheidsgenootschappen. Beroepsmilitair Johannes Koster werd aangesteld als secretaris en schreef een boek waarin hij op grondige wijze toelichtte waarom een inundatie verre van wenselijk was.

Sterke pijlers

Koster kwam zelf niet uit de regio. Hij was opgegroeid in de buurt van Nijmegen en was pas vijf jaar in Groningen gelegerd toen hij in 1874 zijn boek *De Provincie Groningen en hare defensie in de laatste twee eeuwen* publiceerde. Juist doordat hij van buiten kwam, deed hij misschien extra zijn best om volledig op de hoogte te zijn van de omgeving en de gevolgen van een inundatie. Ook beschikte hij over recente terreinmetingen die waren uitgevoerd in het kader van de herindeling van de waterschappen en de aanleg van enkele nieuwe kanalen. Met deze actuele cijfers over de hoogteverschillen in het land had hij sterke pijlers om een betoog op te bouwen. Twee dingen komen uit Koster's boek naar voren. De regering borduurde met haar plannen voor inundatie vooral voort op het in de zeventiende eeuw behaalde succes. Sindsdien was echter een groot aantal hectare 'onland' ontgonnen. De waarde van het land was daarmee gestegen. Bovendien waren er vanwege de ontginning veel meer verhoogde toegangswegen dan tweehonderd jaar eerder, zonder dat er versterkingen waren gebouwd om die toegangswegen te bewaken. Op zijn best zou inundatie dus slechts lichte hinder opleveren voor invallende Pruisen, terwijl er door de waardevermindering van het land een enorme kostenpost zou ontstaan.

Lessen van Koster

Tegenwoordig liggen de zaken anders. Voor het militaire nut is een klimatologische noodzaak in de plaats gekomen. De dijken kunnen niet veel verder verhoogd worden dan ze al zijn. Als ze breken, zal de schade in ons dichtbevolkte landje zowel economisch als sociaal gezien enorm zijn. Er wordt daarom actief gezocht naar andere manieren om

dijken bestand te maken tegen toenemende hoeveelheden water. Hierin neemt inundatie een belangrijke plek in. Water ergens doelbewust naartoe leiden kan voorkomen dat het een zwakke plek in de dijk vindt waar veel mensen wonen en werken.

Wat wel hetzelfde bleef, is het kostenargument. Nog meer dan in 1874 zijn wij vandaag de dag gefocust op efficiënt landgebruik. De opofferingskosten liggen dus hoog. Hoe kunnen wij Koster's argumenten toepassen op de huidige situatie?

Allereerst: ken je stof. Plannen zijn alleen overtuigend als je een compleet overzicht hebt van alle voors en tegens. Een grote beslissing zoals het onder water zetten van meerdere hectares land, kan alleen succes hebben als je eventuele bezwaren van betrokkenen op een degelijke manier weet te weerleggen. In een samenleving zoals die van vandaag waarin er veel inspraak mogelijk is, is dat nog eens extra belangrijk.

Ten tweede is het belangrijk om boeren en andere landeigenaren financiële zekerheid te geven. Destijds vroegen boeren ook om financiële compensatie bij grote ruimtelijke plannen. Nu is compensatie minstens zo belangrijk. Onzekerheid over geld leidt tot onwilligheid en negativiteit rondom planvorming, en dat is iets wat voorkomen moet worden.

Het krachtenveld van argumenten is veranderd ten opzichte van 1874. Waar toen het klimatologische argument nog volledig buiten beeld was, staat dat tegenwoordig juist centraal. Waar het militaire argument weerlegd kon worden met het argument van economische schade, leidt het zwaarwegende klimatologische argument ertoe dat inundatie nu als een goede optie wordt gezien voor landschapsinrichting. Water als verdedigingsmiddel heeft zowel toen als nu een rol in het Groningse landschap. •

Het watersysteem van Noord-Nederland gaat gebukt onder verdroging, verzilting, vermesting en klimaatverandering. Wat moet er veranderen om het tij te keren? Een nieuwe visie op de noordelijke waterkringloop.

Omdat de waterhuishouding van Noord-Nederland een groot samenhangend gebied beslaat, is een nieuwe visie op het geheel van waterstromen beter te vangen in een brede term. We noemen deze visie de 'Nieuwe Hunzevallei'. Het gebied daarvan is groter dan het geografische Hunzedal in Oost-Drenthe. Het beslaat het hele gebied van de Lauwers – het grensriviertje tussen Groningen en Friesland, dat uitmondt in het Lauwersmeer – tot aan de streek van de voormalige rivier de Fivel in Noordoost-Groningen.

Onze huidige waterkringloop kampt met een flink aantal vastlopers zoals verdroging, klimaatverandering, verzilting, vermesting en grondwaterwinningen. Daar zijn remedies tegen, maar die vergen flinke aanpassingen in het landgebruik. Hieronder volgt een schets van hoe onze Nieuwe Hunzevallei kan zorgen voor een evenwichtige waterhuishouding. Ons uitgangspunt daarbij is: 'laat het water gaan waar het natuurlijkerwijs wil gaan'.

Meer infiltratie

Het noordelijke ecosysteem gedijt vooral op grondwater dat in het maaiveld opwelt. Maar drainage, mijnbouw en andere oorzaken van bodemdaling veranderen het reliëf in het landschap, waardoor deze kwelstromen hun route verleggen. Vervolgens verdringen oude en nieuwe waterstromen elkaar, zakt vervuiling naar diepere lagen, kunnen grondwaterstromen 'drooglopen' en kwijnt de natuur weg.

Een wezenlijke stap op weg naar duurzaam waterbeheer is daarom de aanvulling van de grondwaterreserves. Hoe beter dat lukt, des te meer kwelwater er 'ergens in het veld' zal opborrelen en des te weerbaarder wordt het ecosysteem. Er is dus alle reden om de bodem vitaal te maken en het regenwater op te laten nemen zodat neerslag de gelegenheid krijgt om dieper in de grond te zakken. Dat is de watermotor die we weer moeten starten.

Draait de motor eenmaal, dan hebben we meer water 'op reserve'. Dat is voor al het leven (inclusief de mens) van groot belang. Maar er zijn meer voordelen: een nattere bodem – vooral veen – houdt beter CO₂ vast en remt de klimaatverandering. Bovendien houden de aangesterkte zoetwaterstromen de verzilting tegen en verkoelen ze de aarde.

Dit artikel is een voorpublicatie van *Oud water in de Nieuwe Tijd* van Piet Schipper, Jan Bakker, Henk Everts, Ineke Noordhoff, Ab Grootjans en Niels Grootjans. In dit boek gebruiken de schrijvers hun kennis over natuurherstel om de noordelijke waterlopen te hertekenen.

Een nieuwe Hunzevallei

In de Nieuwe Hunzevallei krijgt het water daarom op zoveel mogelijk plekken de tijd om in de bodem te zakken. Door de hoogteverschillen in het landschap zoekt neerslag haar natuurlijke weg. Dat betekent dat diepe sloten op veel plaatsen minder diep gemaakt worden of zelfs verdwijnen zodat het landschap meer water kan opnemen. Het helpt ook als het waterpeil in het maaiveld de natuurlijke gang van de seizoenen volgt: hoger in de winter, lager in de zomer – en liever niet te veel omlaag. De mens blijft de regisseur: we malen het water over de dijk naar zee en dirigeren het door ons landschap, maar tegelijkertijd moeten we onze landinrichting beter laten aansluiten op de natuurlijke loop van het water.

Stad met natte voeten

Bij het uitstippelen van de nieuwe waterbasis ligt uiteraard de hoogtekaart op tafel. Dan zie je direct dat er een groot probleem is, want hoe moet de overvloedige regen die uit het Drents Plateau stroomt uiteindelijk weg uit de laagte rondom de stad Groningen? Dat lageland is steeds lager geworden door drainage voor de landbouw en door mijnbouw (gas en zout). → lees door op pagina 20

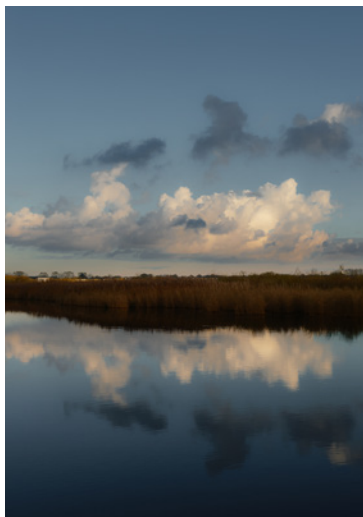

Boswachter Bart Swiers werkt al 25 jaar voor Natuurmonumenten. Hij maakt zich zorgen over het behoud van de natuur, die momenteel erg onder druk staat. Hij gaat binnenkort met een groep boswachters naar Den Haag om verhaal te halen. Er is veel beloofd waar weinig van terecht is gekomen.

De Onlanden bij de stad Groningen zijn ontwikkeld naar aanleiding van de watersnooddreiging van 1998. Ze zouden 5 miljoen kuub water kunnen opvangen. Echter, voor de huidige berekeningen van het KNMI zou er nog eens 7,5 miljoen kuub extra wateropvang nodig zijn. Momenteel staat het water erg hoog in de Onlanden. Een recente peilmeting gaf aan dat het waterpeil naar de -0.20 NAP gaat, terwijl deze normaal gesproken op -0.50 NAP staat.

De oude uitmonding van de Drentse beken die via Groningen naar de Waddenzee loopt, wordt steeds gevaarlijker: ontembare waterstromen wil je niet in woonwijken. Uiteraard hebben de cultuurtechnici daar iets op bedacht. Rondom de stad Groningen zijn overloopgebieden gemaakt. Deze klimaatmaatregelen worden gecombineerd met natuur en recreatie. Dat klinkt vriendelijk maar in feite zijn deze gebieden de noodkleppen waarmee we wateroverlast managen. Het principe is een beetje ‘retro’: vroeger werden laagliggende stukken land ook ingezet als buffer om overstromingen in bewoonde gebieden te voorkomen.

Door de klimaatveranderingen krijgen we zwaardere buien, de veenbodems dalen en de zee stijgt. Als we op deze weg doorgaan, zullen er steeds meer overloopgebieden nodig zijn. Goed voor de natuur? Vogels vinden die gebieden snel, maar voor planten is die nieuwe nattigheid niet zo betekenisvol. De kwaliteit van het water is te slecht en de kwelstromen blijven haperen. Veel rietlanden groeien daarom dicht en veranderen in ruigten.

Ondanks vele waarschuwingen worden in laagtes om de stad nieuwe woonwijken gebouwd, zoals Meerstad. Het is absoluut verstandig om – zoals nu gebeurt – stads-wijken zo in te richten dat er meer flexibele ruimte is voor water. Het is ook een leuk idee om daar historische beeklopen in te verwerken, maar de monding van een groot bekencomplex als de Hunze via de stad voeren is tegenwoordig vragen om moeilijkheden.

De Lauwers en De Oude Riet lopen in de Nieuwe Hunzevallei via het venige laagland van Hoogkerk naar het Lauwersmeer. De Drentsche Aa buigt voor de stad af naar het westen en sluit daar aan op hetzelfde venige laagland. Ook het Eelder- en het Peizerdiep

komen erop uit. De Hunze gaat ten oosten van de stad via Roegwold naar de Eems-Dollard. De beken buigen zo om de stad heen en voeren het water door de lage veenlanden. Daar is vernatting sowieso zinnig om de CO₂-uitstoot uit oxiderend veen te verminderen.

Ook de waterschappen zijn inmiddels door-drongen van de noodzaak om de waterafvoer aan te passen met het oog op de onstuimige neerslag in de toekomst. Ze kiezen er echter voor daarbij de kanalen in te zetten. In het verleden is meermaals gebleken dat er grote risico's kleven aan de afvoer van oppervlaktewater via alleen kanalen. Door de bodemdaling komen kanalen als hoge elementen in het steeds dieper zakkende land te liggen.

De zeespiegelstijging maakt de waterafvoer naar zee in de toekomst nog moeilijker – dat geldt zowel voor de route ‘links’ langs de stad naar het Lauwersmeer als voor die ‘rechtsom’ naar de Eems-Dollard. Wie het land wil inrichten voor de toekomst, moet het hele hydrologische systeem in beeld hebben (van het Drents Plateau tot aan zee) en de antennes richten op de langere termijn.

De waterbatterij

Zandruggen kunnen een grotere rol spelen als bergplaats voor water. Drinkwaterbedrijven pompen nu schoon grondwater op uit de diepte. Dat gaat ten koste van vegetatie die zonder dat schone grondwater wegwijnt. Drinkwaterbedrijven zouden liever meer oppervlaktewater winnen. Dat is duurzamer, maar er is vaak onvoldoende oppervlaktewater beschikbaar omdat we de regen snel wegsluizen.

In het natte seizoen valt er water genoeg. Zandruggen kunnen in die periode als bergplaats fungeren.

Neem de Hondsrug, de grootste van de rij ruggen in Drenthe. Ten oosten daarvan ligt

het Hunzedal. Dat is een grote verzamelplaats voor water omdat het landschap door menselijk ingrijpen flink is ingezakt: het veen is afgegraven en de landbouwdrainage doet de omgeving steeds verder dalen – we kunnen beter spreken over de Hunzelaagte. Dit beekdal is ruim en kan grote watervorraden bergen. Het is daarom een goede plek voor drinkwaterbedrijven om over te stappen naar oppervlaktewater. Je kunt er in natte periodes zelfs meer oppervlaktewater winnen dan er op dat moment nodig is en dat water in de Hondsrug injecteren. Daar kan het bewaard worden voor drogere perioden. Ook de kleinere zandruggen langs de flanken van het Drents Plateau kunnen als batterij worden gebruikt.

Diepfiltratie in een zandrug is een kunstgreep. Alhoewel het uitgangspunt van de Nieuwe Hunzevallei is ‘laat het water gaan waar het natuurlijkerwijs wil gaan’, heeft deze ingreep grote voordelen. Het ingebrachte water kan, mits slim ingestoken, zelfs helpen om kwelstromen gericht naar de beek te duwen. Dat zou voor het ecosysteem een welkome verbetering zijn, want het herstel van de natuurlijke plantengroei in het Hunzedal komt nu nog slecht op gang. En wie weet kan dat waterpompcircuit ook een rol krijgen bij de opslag van duurzame energie. Wie ver vooruit kijkt, ziet dan een landschap ontstaan waarin drinkwaterwinning is veiliggesteld en het schone diepe grondwater beschikbaar is voor de natuur en voor calamiteiten. In het beekdal wordt het landschap natter en zal weer kwel opwellen, al werkt deze watermotor alleen als het oppervlaktewater schoon is.

Duurzaam landgebruik

We moeten niet alleen leven met water, maar er ook mee werken. In de beekdalen zijn boeren nodig, maar hun bedrijfsvoering

Grondwater is van levensbelang

Het is verbazingwekkend dat waterland Nederland het grondwater lange tijd heeft veronachtzaamd. Juist Nederland heeft in Brussel aan het einde van de vorige eeuw hartstochtelijk gepleit voor goede wettelijke bescherming van de waterkwaliteit. Logisch, want veel water uit andere landen stroomt door onze lage landen naar zee. Dat Europese beleid is in 2000 beklonken met de Kaderrichtlijn Water (KRW). Niet alleen het oppervlaktewater wordt daarin beschermd, ook het water dieper in de grond.

Na de instelling van de Kaderrichtlijn zakte de belangstelling voor schoon water bij overheden in ons land weg. De uitvoering conflicteert met het belang van veel grondgebruikers. Twee keer vroeg Nederland uitstel maar in 2027 moet ook ons land echt aan de schoonwatereisen voldoen – op straffe van forse boetes. Drie jaar voor die datum is bijna al ons water echter nog steeds verre van in orde: we zijn de hekkensluis van de EU. Bovendien zakt de vervuiling van het oppervlaktewater de bodem in en raakt zo ook het grondwater vervuild.

ziet er in de Nieuwe Hunzevallei anders uit dan nu. In het beekdal zelf wordt het te nat voor klassieke landbouw, maar voor boeren die kunnen werken met water is er plek. Ook in lagere overloopgebieden is ruimte voor landbouw, maar wel aangepast aan de natte omstandigheden daar.

Plantengemeenschappen worden geremd of sterven zelfs uit als ze in aanraking komen met water met te veel meststoffen en bestrijdingsmiddelen. De beste oplossing is niet meer toestaan dat mest en gewasbeschermers over het land, via het grondwater of door de lucht het openbare water in stromen. Grondwater is een bodemschat die je niet ziet en niet hoort, maar die grote waarde heeft. Als je er goed voor zorgt, is het ook een bron van schoon water waaruit je blijvend kunt oogsten. Maar dan moet je de watervorraden boven en onder de grond aanvullen en behoeden voor vervuiling. In de bovengenoemde schetsen van de Nieuwe Hunzevallei staat water centraal. Want als de waterkringloop in orde is, kan de natuur zich herstellen. Een gezond ecosysteem vergroot de veerkracht van het land. En dat kunnen we met de huidige klimaatverandering heel goed gebruiken. •

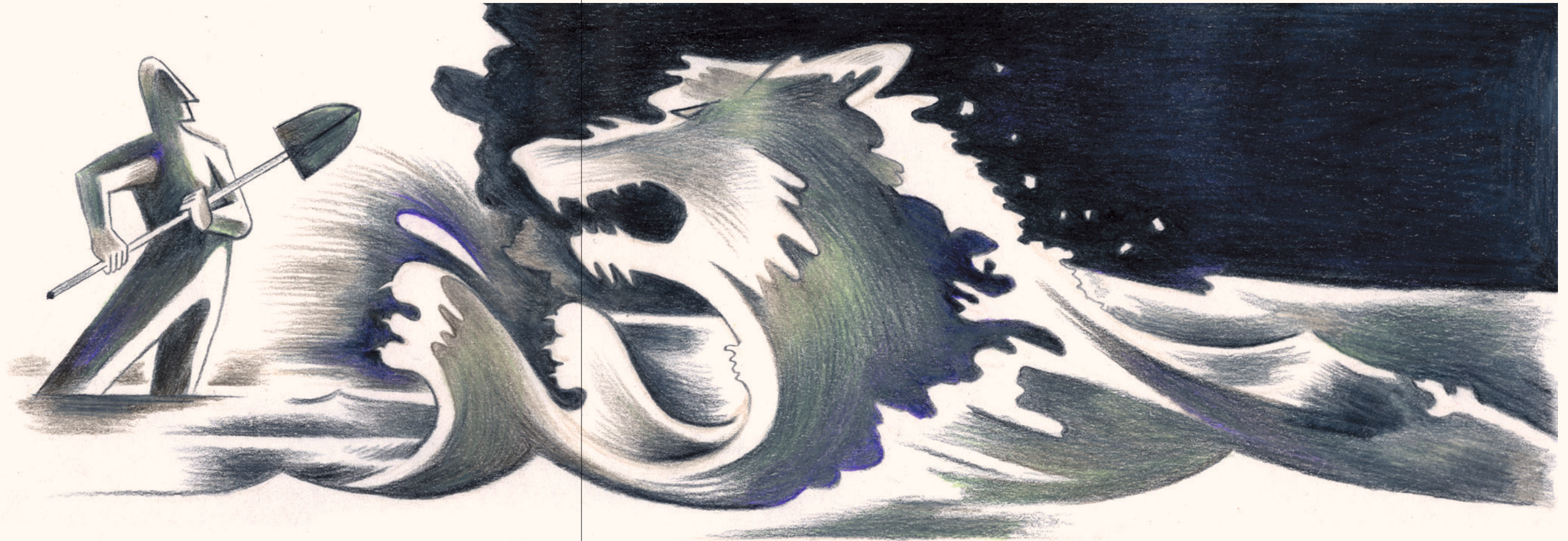
- essay -

Dijken als loopgraven

In de zomer van 1918,

als de laatste Duitse offensieven beginnen en de Eerste Wereldoorlog bijna tot een einde zal komen, besluit de Tweede Kamer van het tot dan toe neutrale Nederland dat het continent nog niet genoeg annexaties heeft gezien. 'Ook Nederland heeft zijn annexatieplannen, die geen Bolsjewiki, geen Kienthaler en geen Pacifist ons ontnemen kan', schrijft Tweede Kamerlid en hoofdredacteur van weekblad *De Amsterdamer* J.A. van Hamel in de aanloop naar het besluit. 'Het is een annexionisme, dat wij onder geen enkelen dekmantel of phrase behoeven te verbergen. De grond, dien wij in het lijf van ons land inlijven, wordt slechts afhankelijk gemaakt aan – niemand minder dan aan de elementen.'

Op 14 juni worden de plannen definitief. Met het ondertekenen van de Zuiderzeewet verklaart Nederland opnieuw de oorlog aan haar oudste vijand, de zee. Ingenieur en minister Cornelis Lely heeft het aanvalsplan zo degelijk voorbereid dat de Zuiderzee in de daaropvolgende veldslagen geen schijn van kans zal maken. Met dijken en dammen zal Nederland de vijand omsingelen, met gemalen haar verdrijven. Eerst de Wieringermeerpolder, dan de Noordoostpolder, tot slot Flevoland: als de strijd in 1968 aan zijn einde komt, zal Nederland maar liefst 165.000 hectare nieuw land bij kunnen schrijven aan het nationale territorium.

De langste oorlog uit de geschiedenis van de mensheid is misschien wel die tussen Nederland en de zee. Althans, dat vertellen we elkaar graag. Maar nu het water niet langer koste wat kost op afstand moet worden gehouden, is ook het verhaal over 'de strijd tegen het water' wellicht aan vervanging toe. Wat komt ervoor in de plaats?

Als ik lees over de Nederlandse ‘verovering’ van de Zuiderzee hoor ik in gedachten trompetten schallen terwijl de basaltblokken als bommen in het water vallen. Dijken worden omgekeerde loopgraven. Ik denk aan bebloede helden bij de ‘slag om de Middelgronden’, zoals ingenieur Jo Thijsse de moeilijke laatste werkzaamheden van de Afsluitdijk in 1931 noemt. Ik hoor lege kogelhulzen vallen als historicus Willem van der Ham in 2007 in *Verover mij dat land* het werk van de technische commissie omschrijft als een ‘gevecht met cijfers, terwijl de eigenlijke afsluiting een gevecht tegen de zee [is].’

Naast zee wonen is oorlog voeren: dat is ongeveer de strekking van ons nationale verhaal. Toen het *Historisch Nieuwsblad* in 2018 een enquête liet afnemen over de vraag waar Nederlanders het meest trots op zijn, stond ‘onze strijd tegen het water’ op de tweede plaats, net achter de nationale sportprestaties. Het verhaal over de Zuiderzeewerken is misschien een hoogtepunt van dit oorlogs-narratief, maar allerminst de oorsprong ervan. Al in de zestiende eeuw beschrijven auteurs de Nederlandse opstand tegen de Habsburgse vorst en de bescherming tegen de zee als een ‘tweefrontenoorlog’. Ook tegenwoordig geldt de zee nog vaak als vijand. Adriaan Duiveman, historicus aan de Radboud Universiteit, dook een paar jaar terug in de digitale krantenbank. Hij vond in alle artikelen tussen 2013 en 2018 maar liefst 273 stuks met de woorden ‘strijd tegen het water’. De vrijwilligers van de waterschappen worden daarnaast nog altijd aangeduid als ‘het dijkleger’, schrijft hij.

Oorlogstaal is de suiker, het zout en de boter van verhalenvertellers: een theelepeltje, snufje of mespuntje en je verhaal heeft nét wat meer spanning. Kankerpatiënten strijden tegen hun ziekte, zorgmedewerkers stonden de afgelopen jaren in de frontlinie tegen corona. Zelf beschreef ik de werkzaamheden die Staatsbosbeheer begin vorig jaar op Terschelling uitvoerde om het duingebied tegen de invloed van stikstof te beschermen als een ‘bewapening’. Een meelezende ecooloog overtuigde me de woordkeuze voor publicatie te veranderen. Maar oorlogsmetaforen dienen meer dan enkel gemakszuchtig schrijfwerk. In de geschiedenis van kustverdediging vervulden ze een belangrijke functie, aldus Duiveman. Lange tijd was het niet vanzelfsprekend dat de dijken langs de Noordzeekust goed onderhouden zouden worden. Het vergde eerst enorme inspanning van de lokale boeren en later, toen het waterbeheer professionaliseerde, flinke financiële bijdragen. Zonder sterke centrale overheid was het makkelijk voor individuele landeigenaren om zich aan de collectieve arbeid te onttrekken. De oorlogstaal hielp de ‘dijksolidariteit’, aldus Duiveman. ‘De strijd was een narratief dat de urgentie van het gevaar benadrukte en de bewoners van het land ertoe aanzette dat gevaar samen het hoofd te bieden.’

Nederland als zandkorrel, als ex-geliefde of danser. Het zijn zomaar wat beelden die ik samen met deelnemers van het Landschapmakerscongres deze herfst bedacht als alternatief voor het oorlogsverhaal. Met een dozijn ingenieurs, milieubeschermers en kustbewoners zat ik in een kringetje in het laatste caisson van het Watersnoodmuseum op Schouwen-Duiveland. Op de achtergrond klonken de zuigende stormgeluiden uit een film over de watersnoodramp van 1953. De vijandigheid van de zee, dacht ik, is nergens in Nederland tastbaarder dan hier.

Toch vermoedde ik dat onze relatie met de zee, of met water in het algemeen, misschien een nieuw verhaal verdient. Met kunst-eilanden, meer dammen en nog hogere dijken is Nederland wellicht te beschermen tegen de zeespiegelstijging en de extremere weersomstandigheden van de toekomst. De verdere ecologische ontwricting die dat veroorzaakt, lijkt mij echter een reden om ook andere scenario’s bespreekbaar te maken, waarin Nederland niet de hakken in het zand zet, maar meebeweegt – als een danser, zoals de vrouw rechts van mij opperde, of een zandkorrel in de rivier. Strijd helpt ons niet om zulke toekomst denkbaar te maken. Hoe zal het opgeven van land ooit een geloofwaardig vooruitzicht worden als oorlog ons denken vormgeeft, de zee niet een buur maar een vijand is, en de dijk niet een schutting maar een frontlinie?

Volgens historicus Petra van Dam bestond er in de zestiende eeuw naast het beeld van de zee als vijand ook al het besef dat water zich niet altijd laat beheersen. Aanpassen is niet altijd het onderspit delven, was het idee. Deze ‘amfibische’ leefwijze kan misschien weer onderdeel worden van het nationale verhaal. Ik denk aan Theo Spijker, de wadloopgids die me eerder dit jaar bij Noordpolderzijl – mijn benen tot aan de knieën onder het slik – over een zware storm vertelde. Op een dag liep hij het Wad op en was alles anders. Platen waren geulen geworden, geulen platen. Het kostte hem vele tochten om opnieuw de wadlooproutes naar de eilanden uit te stippelen. Ik denk ook aan de schippers van de Krukel, de boot van het ministerie van LNV, die haarfijn bijhouden hoe de geulen op het Wad zich verleggen, waar het water bevaarbaar is en waar niet meer. Ik denk aan het Wad, omdat aanpassing daar nooit helemaal verdwenen is.

Een nieuw nationaal verhaal dat niet rept van strijd maar van flexibiliteit. Zou het helpen? Eerlijk gezegd ben ik sceptisch over iedere metafoor die in zijn eentje de relatie tussen natie en zee moet vangen. Je kunt dat dansen noemen, praten of vechten, en de relatie verandert, maar de termen blijven in al deze verhalen hetzelfde. Ze blijven allemaal wisselwerkingen tussen Nederland aan de ene kant, en de zee aan de andere kant. Alles dat zoet noch zout, of land noch zee is, wordt

Onderaan de streep willen we toch land onder de voeten

onzichtbaar. Buitendijkse kwelders, rietlandschappen die van getijdewerking afhankelijk zijn, brakwaternatuur: er is meer tussen zee en land dat het benadrukken waard is.

Door haar zeearmen in te dammen, knipte Nederland in de vorige eeuw de delta in stukken. De ingrepen creëerden harde grenzen tussen zoet en zout water. Getijdewerking in de rivieren verdween. Brakwaterecosystemen stierven af, migrerende vissen botsten voortaan hun hoofd tegen de dam. De zand- en sedimentstromen op het Wad zoeken nog altijd naar een nieuw evenwicht na de sluiting van de Zuiderzee en de Lauwerszee.

Er worden allerlei pogingen gedaan om iets van deze natuurlijke dynamieken te herstellen. Het mooiste voorbeeld daarvan is natuurlijk de vismigratierivier die momenteel aangelegd wordt in de Afsluitdijk, een open verbinding tussen de Waddenzee en het IJsselmeer waarlangs bijvoorbeeld de trekkende paling zijn weg kan vinden. Andere pogingen, zoals de herintroductie van de zoet-zoutovergang in het Lauwersmeer, komen echter al decennia niet verder dan wat onderzoeken en rapporten. Deze pogingen tot ecologisch herstel van de diversiteit van ecotopen die land noch zee en dus zoet noch zout zijn, is misschien meer gebaat bij een diversiteit aan verhalen, niet bij een allesomvattend verhaal tussen land en zee.

‘Ik ben er inmiddels wat genuanceerder over gaan denken’, mailt Duiveman mij voorafgaand aan een videobelgesprek. Hij promoveerde eerder dit jaar aan de Radboud Universiteit op een proefschrift over de culturele en sociale impact van (natuur)rampen in de achttiende-eeuwse Nederlandse Republiek. In 2018, aan het begin van het onderzoek, schreef de historicus nog dat de Nederlandse oorlogsmetaforiek sleets is geworden: ‘Nu de zeespiegel stijgt en Nederland tegelijkertijd langzaam wegzakt door vervening, zou Nederland de strijd tegen het water juist door de militaire beeldspraak kunnen verliezen.’

Tegenwoordig zou hij dat niet meer zo stellig zeggen. Ooit mobiliseerde de nationale ‘strijd tegen de zee’ onze landgenoten om collectieve inspanningen te leveren en offers te maken. ‘Maar welke gemeenschap is nu sterk genoeg om te kunnen reageren op klimaatverandering?’ Volgens Duiveman zijn er naast het vaderland nog weinig gemeenschappen over waar mensen zich mee verbonden voelen. ‘Het nationale element kan heel belangrijk zijn om in actie te komen. Je voelt je erdoor verbonden met Nederlanders uit het verleden, maar ook met Nederlanders in de toekomst. De natie is daarom misschien wel de enige eenheid die ons ertoe kan zetten om offers te maken voor het klimaat.’

Het narratief dat ‘wij het water hebben beheerst’ zit bovendien volgens Duiveman zo ingebakken in de nationale cultuur, dat hij niet goed ziet hoe we een nationale identiteit scheppen zonder de strijd tegen het water te noemen. ‘Ik vraag me weleens af: moeten we het wel loslaten?’ Andere metaforen, over het dansen van Nederland of over de dialoog met de zee, schieten wat hem betreft altijd tekort. ‘Water is niet onze habitat, het is een plek van dood en verderf. We kunnen er niet wonen.’ Onderaan de streep willen we toch land onder de voeten. Duiveman hinkt daarom op twee gedachten. Aan de ene kant heeft het nationale verhaal over de strijd met de zee enorme tekortkomingen, aan de andere kant is het één van de weinige manieren om opoffering een positief verhaal te geven, dat te verbinden met trots, en om toekomstige generaties een plek in het heden te geven. Hij twijfelt. Moeten we de strijd misschien toch niet zo snel opgeven?

Ikzelf voel weinig voor Nederland. Door mij te verdiepen in klimaat en ecologie heb ik langzaam afscheid genomen van de natiestaat als beloftevolle eenheid. Het is een cliché, maar de migratieroutes van de grutto en de paling doorkruisen landsgrenzen. CO₂ trekt zich er niets van, methaangas ook niet. De grote uitdaging is wat mij betreft hoe gemeenschappen gevormd kunnen worden rond deze trans-nationale kwesties. Ons cultureel opsluiten binnen de grenzen van de natie is dan een stap in de verkeerde richting.

Op 5 juli 1918 verscheen de Zuiderzeewet in het Staatsblad. Op de gebouwen van alle grote steden wapperde de Nederlandse vlag, maar slechts een enkele burger had gehoor gegeven aan oproepen in bladen om ook de driekleur te hissen. Waar was de nationale trots waar het zo vaak over ging? Het uitblijven van de feeststemming wijst er misschien op dat die wellicht enkel leefde bij de betrokken kamerleden, bestuurders, ingenieurs en ondernemers. Zouden de arbeiders, toen de werken eenmaal van start gingen, de basaltblokken met evenveel nationaal gevoel door het slik hebben gesjouwd? Misschien hadden die vooral een salaris nodig. •

Volgens een oud Gronings volksverhaal zwom in de Eems lang geleden een *zeewiefke*, een zeemeermin die het leven van zeelieden zuur maakte. Op een dag lag ze verleidelijk op een zandbank te schitteren in de zon, en richtte haar lokroep op een voorbijvarend schip. Ze ving bot. Sterker nog, het *zeewiefke* werd gevangen genomen. Ze werd zo boos, dat ze aan de kade van het dorp Reiderwolde krijste: ‘Reiderwolde zal vergaan, er zal geen steen van blijven staan!’

De mensen lachten schamper en haalden hun schouders op. Maar niet lang daarna sloeg het noodlot toe. Niet alleen het dorp Reiderwolde, maar het hele Reiderland – met tientallen dorpen – verdrong langzaam in de Dollard. Tot op de dag van vandaag kennen we het gebied rondom de Dollard daarom als het ‘verdrongen Reiderland’. Ik stel me de verdrinking voor als een enorme vloedgolf. Mensen kunnen hun huis net op tijd verlaten, rennend voor hun leven. Het klinkt als een spannende film.

Maar zo ging het niet. In werkelijkheid werden de dorpen rond de Dollard niet in één klap met de grond gelijk gemaakt. Het was juist een geleidelijk proces. In de late middeleeuwen zorgden stormvloeden ervoor dat de zee steeds verder landinwaarts werd gestuwd. Aan het begin van de zestiende eeuw had de Dollard zijn grootste omvang. Inwoners van het Reiderland zagen het water dichterbij komen en trokken weg. Verder landinwaarts bouwden ze hun dorp weer op. Vanuit hun nieuwe onderkomen zagen de bewoners de kerken, begraafplaatsen, boerderijen, marktplaatsen, kloosters en steenhuisen langzaam in de golven verdwijnen.

In de achttiende en negentiende eeuw won men steeds meer land terug. De zware zeeklei bleek bijzonder vruchtbaar en maakte het voormalige Reiderland tot een bloeiend landbouwgebied. Maar diep onder die klei, diep onder de oneindige gouden velden van de Graanrepubliek, liggen nog de verdrongen dorpen van de Dollard.

Stormvloeden

De dorpen van het Reiderland zijn niet de enige slachtoffers van de grillen van de zee. In het hele Waddengebied verdwenen dorpen in het water. Soms juist wél door een enkele stormvloed. De Sint-Marcellusvloed van 1219, de Cosmas- en Damianusvloed van 1509 en de Sint-Maartensvloed van 1686 – om maar een paar te noemen – lieten sporen van diepe ellende na. De kleine waterkeringen die er waren, bleken niet bestand tegen de kracht van de natuur. De Kerstvloed van 1717 was een keerpunt. In de nacht van 24 op 25 december stak een ongenadige noordwesterstorm op. In het Noord-

De foto's tonen de sporen in het landschap van het wierdedorp Vliedorp bij Houwerzijl in Noord-Groningen, dat in de Kerstvloed van 1717 zwaar beschadigd raakte en niet lang daarna verlaten werd.

De verdwenen dorpen van het Waddengebied

Eeuwenlang verdwenen dorpen van het Waddengebied in de golven door stormvloeden en kustafslag. Waddencorrespondent Sanne Meijer vertelt het verhaal van enkele verzwolgen dorpen.

Nederlandse, Duitse en Deense kustgebied lieten ruim tienduizend mensen het leven, om over de veestapel nog maar te zwijgen. De storm verwoestte huizen en schuren en spoelde het dorpje Westernieland grotendeels weg. Het tollende water drong het kerkgebouw binnen en deed de kerkbanken op het koor drijven. Een tijdlang werd een nabijgelegen boerderij gebruikt voor de kerkdienst, terwijl de kerk aan de oostkant van het oorspronkelijke dorp weer werd opgebouwd. Zo is het dorp Westernieland verschoven, maar niet verdwenen.

Voor andere dorpen viel het doek wel. In Wierhuizen, naast Pieterburen, kwamen veertig mensen om het leven. De zwaar beschadigde kerk werd afgebroken en de resterende stenen werden gebruikt voor de versterking van de dijk. De overlevende inwoners trokken landinwaarts om daar hun leven weer op te bouwen. Wierhuizen werd vrijwel geheel weggevaagd, met uitzondering van het kerkhof. Daar staat nu een kunstwerk van Meschac Gaba, en in het baarhuisje is een mini-expositie ingericht. Van het afgelegen Vliedorp, bij Houwerzijl, bleven alleen de eenzame begraafplaats en een oud kerkepad over.

Tijdens de kerstnacht verdrong ongeveer de helft van de inwoners. De laatste huizen verdwenen halverwege de achttiende eeuw, en nog eens een halve eeuw later stortte ook de losstaande toren van ellende in. Alleen de voormalige pastorie, de weem, bleef nog lang staan. Inmiddels is ook die verdwenen.

Langs de Waddenkust werd nadien hard gewerkt aan het verbeteren en versterken van de dijken – met succes. De Kerstvloed was de laatste grote overstroming in het gebied.

West-Vlieland

De Kerstvloed van 1717 liet ook een spoor van vernielingen achter in het dorp West-Vlieland. De situatie was daar destijds al precair. Het vissersdorp – inclusief molen, spinhuis, bierbrouwerij, armenhuis, raadhuis, kerk, waag en school – was tegen de duinen gebouwd en worstelde al jaren met duinafslag. Zware windstoten zorgden voor steeds meer zandstormen en uiteindelijk kwam West-Vlieland bijna op het strand te liggen. De aanleg van een

stuifdijk tussen Texel en Eierland zorgde bovendien voor veranderingen in het geulenpatroon op de zeebodem. Daardoor ontstonden sterkere zeestromen. De Kerstvloed van 1717 versnelde het afbraakproces. Hoewel in de jaren daarna met dijkverzwarening en beplanting nog pogingen werden gedaan het dorp te redden, was het ten dode opgeschreven. In 1729 werd besloten het dorp – of wat er toen nog van over was – te ontruimen. De laatste bewoners vertrokken zeven jaar later. West-Vlieland is niet het enige dorp dat door duinafslag verdween. In het geval van Sier – op het meest westelijke puntje van Ameland – zorgde duinafslag ervoor dat het dorp verdween én weer tevoorschijn kwam. Omdat de duinen aan het begin van de achttiende eeuw nog niet met helmgras waren beplant, verschoven de duinen steeds verder in oostelijke richting. Sier werd ondergestoven. In 1730 werd het dorp definitief verlaten. Na de Tweede Wereldoorlog werden de fundamenten door duinafslag echter weer blootgelegd. De aanleg van de Afsluitdijk had de stroming in de Waddenzee veranderd, waardoor er nu stukken van de westelijke duinen afsloegen. Er werden ruim 200 oude waterputten gevonden, gemaakt van haringvaten en klei. Die putten bleken gevuld met allerlei gebruiksvoorwerpen en vissersmaterialen. Inmiddels is Sier weer verdwenen in zee.

In werkelijkheid werden de dorpen rond de Dollard niet in één klap met de grond gelijk gemaakt. Het was een geleidelijk proces

Terschelling

Het dorpje Stattum op Terschelling, dat in de achttiende eeuw nog uit zeven huizen bestond, had eveneens te maken met stuifzand. De bewoners lieten hun vee op de duinen grazen, waardoor die minder sterk werden. Uiteindelijk is Stattum bedolven onder een ruim twintig meter hoge duin. Ook de middeleeuwse dorpen Allum en Hierum zijn van de kaart van Terschelling geveegd, van het dorpje Stortum is alleen een wierde over. De stormvloed van 1825 was hier de boosdoener. Dan is er nog Wolmerum, een dorpje bij het havengebied van West-Terschelling. Doordat de havengeul zich steeds verder in noordelijke richting verplaatste, had dit gebied te maken met kustafslag en beschadigde dijken. Besloten werd om een nieuwe, stevigere dijk te bouwen. Daardoor kwam Wolmerum buitendijks te liggen. Bewoners trokken weg en het dorp verdween langzaam in de Waddenzee. In de zomer van 2023 is op Terschelling een archeologisch onderzoek gestart onder de naam CARE Schylge. Studenten archeologie van de Universiteit van Amsterdam en eilanders doen vijf zomers lang onderzoek naar de geschiedenis van het eiland. De verdwenen dorpen, waar maar weinig over bekend is, maken daar een belangrijk deel van uit.

Verdwenen maar niet kwijt

Overstromingen en duin- en kustafslag zijn niet de enige redenen waarom er in het Waddengebied dorpen verdwenen zijn. Sommige plaatsen staan niet langer op de kaart als gevolg van menselijk ingrijpen. In de jaren zestig van de vorige eeuw werden Weiwerd, Heveskes en Oterdum, drie oude dorpen ten zuiden van Delfzijl, geruimd voor een industriegebied dat er maar voor een klein deel kwam. Van Weiwerd rest een wierde met begraafplaats en van Heveskes een middeleeuwse kerk. Oterdum lag tegen de dijk aan – de predikant kon vanaf zijn preekstoel zo over de Eemsmonding kijken – en kreeg te maken met dijkverbreding. Er is niets van over, maar de grafstenen zijn later teruggeplaatst op de dijk. Dorpen verdwijnen om allerlei redenen. In het Waddengebied komt dat vooral door wateroverlast, duinafslag en beleid. Veel van de genoemde dorpen bestonden uit niet meer dan een handjevol huizen. De levensvatbaarheid van zo'n plaats is dan natuurlijk al laag. Toch kunnen ook grotere dorpen verdwijnen, zoals West-Vlieland, de marktplaatsen in het Reiderland en de dorpen in de Oosterhoek. Maar door hun geschiedenis te blijven vertellen, raken we ze niet helemaal kwijt. •

Een gedurfde
oplossing voor
wateroverlast
in de stad
Groningen:

Heropen het Zuiderdiep!

Het Gedempte Zuiderdiep in Groningen was voor de demping een cruciale gracht voor watervoorziening, scheepvaart en riolering. Tegenwoordig is de straat juist één van de risicoplekken bij extreem weer en er dreigt dan waterschade bij de omliggende panden. Durft de gemeente het diep ooit weer open te breken om de waterhuishouding van de stad te verbeteren?

Het Zuiderdiep was ooit belangrijk voor het waterbeheer, maar is nu zelf een probleem geworden

Het Gedempte Zuiderdiep is één van de drukste straten in het centrum van de stad Groningen. Deze brede plak asfalt, gekaderd door gele klinkers, wordt dagelijks door duizenden stadjsers, studenten en bezoekers gebruikt. Doordeweeks is het een belangrijke route om van en naar het station, de universiteit, kantoren of winkels te komen. In de weekenden stoppen er bussen vol toeristen en vullen de kroegjes aan het Zuiderdiep er zich met stadjsers en ommelanders.

Het Zuiderdiep is ook een typisch voorbeeld van de uitdagingen waar steden voor staan vanwege de steeds grotere weersextremen. Je zou haast denken dat het Gedempte Zuiderdiep nostalgisch begint te worden, want bij extreme neerslag lijkt het niets liever te willen dan terug te veranderen in een open gracht.

Karakter

Om te begrijpen hoe het Gedempte Zuiderdiep haar huidige karakter kreeg, gaan we terug naar de zeventiende eeuw, de tijd waarin het Zuiderdiep werd gegraven. De stad Groningen was toen nog nauw verbonden met het Waddengebied. Via de verschillende rivieren rondom de stad voeren schepen met handelswaar van en naar de stad. De grachten waren van cruciaal belang voor de

watervoorziening en riolering. De stroming van de Hunze, het Reitdiep en de Aa zorgde samen met de getijden voor voortdurende aanvoer van schoon water en een snelle afvoer van vervuild water. Ook regenwater werd via de grachten afgevoerd. Om dit te vergemakkelijken zie je bij veel oude grachten dat de omliggende straten licht schuin aflopen richting het water. Voor stadsuitbreiding was het aanleggen van een nieuwe gracht dan ook net zo belangrijk als nu het aanleggen van wegen en riolering. De oplevering van het Zuiderdiep in 1637 was noodzakelijk voor verdere groei van de stad Groningen.

Het Zuiderdiep deed vervolgens bijna 250 jaar lang dienst als gracht. Dat heeft zijn sporen nagelaten in de huidige vorm van het Gedempte Zuiderdiep. De handelsschepen losten hun lading meestal bij de pakhuizen aan de noordkant van de stad en meerden vaak aan bij havens en kades aan de zuidkant, waaronder het Zuiderdiep. Hier konden met name kleinere schepen aanmeren, terwijl grotere schepen doorvoeren richting het Damsterdiep. Er werden meerdere hoge bruggen over het Zuiderdiep gebouwd, zodat ook het voetverkeer zich goed door de stad kon bewegen. Sporen van deze bruggen kun je tegenwoordig nog terugzien als verhogingen in het straatreliëf.

Door de grote maatschappelijke veranderingen die vanaf 1850 plaatsvonden, zoals de

industriële revolutie, de opkomst van nieuwe manieren van oorlogsvoering en moderne vervoersmiddelen zoals de trein, voldeed de oude stadsinrichting niet meer. De oude stadswallen werden afgegraven en vervangen door nieuwe voorzieningen als het academisch ziekenhuis en het treinstation. Het Zuiderdiep werd in 1880 gedempt. Na de demping werd ook ondergronds een grote moderniseringsslag doorgevoerd. Het gemeentelijke hoofdriool werd gebouwd, een technische innovatie die de noodzaak van grachten en open water in één klap deed verdwijnen en ertoe leidde dat de bovengrondse ruimte in de stad zo efficiënt mogelijk kon worden ingezet. Voor het Gedempte Zuiderdiep betekende dit dat het gebruikt werd als markt, als busstation en tegenwoordig als verkeersader. Iedere stap in het vergroten of verbeteren van het riool maakte verdere bovengrondse verdichting mogelijk. Die vorm van stadsontwikkeling zie je vanaf de twintigste eeuw in alle stedelijke ontwikkeling. Het riool heeft open water en groen verdrukt tot een sluitpost in de stedelijke ontwikkeling.

Stream Desert

Het Gedempte Zuiderdiep is tegenwoordig een schoolvoorbeeld van een zogenoemde *'stream desert'*. Deze term wordt gebruikt voor gebieden die voor hun waterregulering

volledig afhankelijk zijn van ondergrondse infrastructuur. Nu extreme weercondities vaker voorkomen, kan dit tot problemen leiden. Het Gedempte Zuiderdiep komt in alle modellen naar voren als een risicolocatie voor wateroverlast. De straat ligt lager dan het omliggende gebied en door de ontstaansontwikkeling van het gebied stroomt water uit omliggende straten snel en eenvoudig naar het Zuiderdiep toe. Het regenwater dat zich er daardoor verzamelt, moet vervolgens via smalle straatkolken worden afgevoerd. Tijdens buien stroomt het water in enkele minuten van de hogergelegen straten naar het Zuiderdiep.

Dat functioneert prima op regenachtige dagen in de herfst en de winter, als er een constante maar beperkte stroom water is, maar in de lente en de zomer is dit een risico. Bij extreme buien, waarbij in een paar uur evenveel regent valt als normaal in een week of maand, wil te veel regenwater de putten in. Tijdens deze buien lijkt het Zuiderdiep op een verkeersknooppunt tijdens de spits. Water verzamelt zich eerst tussen de stoepranden, maar als er te veel neerslag is, gaat het op zoek naar alternatieve routes. Het water stroomt dan naar kelders en voerdeuren van omliggende panden, met waterschade tot gevolg.

Herontwerp

Probleemgebieden als het Zuiderdiep vinden we in alle steden. Vandaar dat alle gemeenten vanaf 2018 verplicht zijn om maatregelen te nemen om de bebouwde omgeving voor te bereiden op extreem weer. Het doel van deze aanpak is dat in 2050 iedere straat in Nederland bestand is tegen weersextremen. Dat betekent in de praktijk dat er opnieuw plek moet komen voor open water en groen in onze verdichte en compacte steden. Het opnieuw inrichten van het Gedempte Zuiderdiep vraagt om een herontwerp van het gebied. Verkeer en waterhuishouding moeten meer in balans komen.

Dit kan op twee manieren. Het Zuiderdiep kan zijn huidige vorm houden als we technische ondergrondse maatregelen treffen. Denk aan ondergrondse wateropslag en nieuwe bestrating die het water doorlaat. Dit soort technische maat-

Er moet opnieuw plek komen voor open water en groen in onze steden

regelen vraagt grote investeringen en veel onderhoud, maar zorgt ervoor dat het Gedempte Zuiderdiep zijn moderne karakter kan behouden. Een andere, meer radicale, oplossing voor de waterproblematiek is om de demping ongedaan te maken en het Zuiderdiep weer te laten stromen. Het herintroduceren van oude waterstructuren wordt in Nederlandse steden al veel toegepast. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in Utrecht, waar de singel rondom het stationsgebied is hersteld en in Enschede, waar stadsbeken in oude staat zijn teruggebracht. Door te werken met de hoogteverschillen die er al zijn, kan water eenvoudig worden weggeleid. Deze ingreep vraagt om onderzoek, want het is de vraag hoe je een heropening van het Zuiderdiep combineert met de andere functies ervan. Maar zo'n nieuwe balans zoeken in het gebruik van het Zuiderdiep, vraag met name om lef van de gemeente Groningen.

Heropend Zuiderdiep

Het Zuiderdiep is ooit gegraven om het waterbeheer in de stad te reguleren. Na de demping is het hierin juist een problematische rol gaan spelen. Hoe het Zuiderdiep in de toekomst ontwikkeld gaat worden is nog onbeslist, maar de gemeente Groningen heeft al laten zien klimaatadaptieve oplossingen te durven omarmen. Een mooi voorbeeld is het planten van tientallen bomen met een eigen bewateringssysteem op de Grote Markt, die het plein zullen helpen verkoelen. Een heropend Zuiderdiep zou een grote stap voorwaarts zijn in het bereiken van een klimaatadaptieve stad. •

Allard Hans Roest is docent, onderzoeker en projectleider Klimaatadaptatie bij de Hanzehogeschool en extern promovendus bij de Rijksuniversiteit Groningen.

Voor Wad

Ik houd van het Wad. Twee keer per dag verandert het van waterlandschap naar land-landschap. Ik zeil er graag en geniet van de leegte, puurheid en schoonheid. Maar ik ben ook kritisch op de positie die de mens inneemt in het gebied en maak me zorgen over zijn toekomst. Daarom wilde ik in mijn afstudeerproject de wederkerigheid tussen landschap en architectuur onderzoeken.

Mijn onderzoek en ontwerpen richten zich op het waterecosysteem. Ik wilde leren van het landschap en een ontwerpmethode ontwikkelen voor het bouwen in waterecosystemen. Mijn onderzoek en ontwerp *Voor Wad hoort wat* toont een visie op natuurinclusief bouwen op het Wad. Ik ging uit van twee vragen. Op welke manier kunnen landschapelijke processen een inspiratiebron en aanleiding zijn tot bouwen? En hoe kan architectuur bijdragen aan meer biodiversiteit in het landschap?

Ik heb mij vaak afgevraagd wat voor architect en ruimtelijk ontwerper ik wil zijn. Geen heersende architect, voor wie het landschap moet wijken. Ik wil ontwerpen met en voor het landschap en aandacht hebben voor het ecosysteem als geheel en niet alleen voor de mens. Daarop volgt al snel de vraag: wat rechtvaardigt mij om te bouwen op het Wad? Aan de ene kant wil ik er aandacht aan geven, aan de andere kant wil ik niet bouwen in een landschap dat mede door de leegte en de weidsheid zo bijzonder is. Al mijn ontwerpen zouden daarom een positieve bijdrage moeten leveren aan het ecosysteem van de Wadden. Er wordt al miljoenen jaren gebouwd in wadengebieden: door planten, dieren en daarna ook door de mens. Mijn onderzoek naar menselijke en natuurlijke bouwers gaf me inzicht in de vele materialen, bouwwerken en technieken die samen het Wad vormen. De natuurlijke bouwers, of 'biobouwers', fascineerden mij. Ik onderzocht hoe de schelpkokerworm, de kokkel en het nonnetje zich verhouden tot het Wad. De schelpkokerworm was vooral een belangrijke bron van inspiratie omdat die met schelpen en zand een huisje voor zichzelf bouwt om zich aan te passen aan de elementen.

Ik keek naar het Waddenecosysteem als geheel, dat zich kenmerkt door verschillende dynamieken: die van water, wind, stroming en droogvalduur, ondergrond, zand en veranderingen in seizoenen en lichtsterkte.

Laurien Zwaans is architect en studeerde af aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Ze is ook een fervent zeiler. Voor haar onderzoek *Voor Wad hoort wat* haalde ze inspiratie uit het ecosysteem van het Waddengebied. Op welke manier kunnen processen in het landschap inspiratie en aanleiding zijn tot bouwen? Laurien vertelt over haar vraagstelling en haar onderzoek.

De sedimentvanger bestaat uit gestapelde schelpenblokken die sediment vasthouden. Dit creëert plek voor zoutminnende planten.

Composiet van kokkelschelpen. Schelpen zijn rijk aan kalk en daarmee een goede vervanger voor het chemische cement en beton.

Wad-werk kwelderoverzicht

hoort wat

Voor mijn ontwerpen deed ik materiaalproeven en ontwikkelde ik nieuwe materialen, zoals het schelpencomposiet. Schelpen zijn rijk aan kalk en daarmee een goede vervanger voor het chemische cement en beton. Ik heb kokkelschelpen verwarmd tot de kalkmoleculen loskwamen en ze vervolgens vermalen. Als binder gebruikte ik water, zeeviervlokken en agaragar (beide afkomstig van roodwier). Dit verandert in een soort lijm als je het verhit. De 'Wad-werken', zoals ik mijn ontwerpen noem, zijn experimenten met nieuwe samenwerkingen tussen mens, landschap en natuur. Ze dragen bij aan het vergroten van de biodiversiteit op de Wadden.

Geïnspireerd door de biobouwers ontwierp ik een 'schelpenblok' dat terugkomt als belangrijke bouwsteen in de Wad-werken. Dit schelpenblok is een achthoekige, open bouwsteen van schelpencomposiet. Het schelpenblok heeft lange en korte zijdes en kan verschillend gestapeld worden, compact of met veel ruimte ertussen. Door wind en water zal het schelpencomposiet langzaam eroderen, terwijl plantjes en mosselen zich er graag aan vestigen. Langzamerhand verweren de Wad-werken en worden ze door het Wad opgenomen.

Drie landschapstypen

Ik richtte me op drie kenmerkende landschaps-typen in het Wad: de kwelder, de geul en de plaat. Met mijn ontwerpen wilde ik drie problemen aanpakken: de afname van het kwelderlandschap, afname van diepzee-schelpenbanken en het uitsterven van zeegrassen.

Mijn eerste ontwerp is voor de kwelder en noem ik de 'sedimentvanger'. Veel dieren vinden op de kwelder een plek om te schuilen, voort te planten en te eten. De sedimentvanger wordt gemaakt door de schelpenblokken tot een muur te stapelen en met twijgtakken in het landschap te verankeren. De oksel van de muur vangt het

vlnr. sedimentvanger, mosselbank en golfbreker

Via de Steiger kunnen bezoekers gewoonlijk onbegaanbare plekken op het wad bereiken.

sediment. Daar is plek voor zoutminnende planten die hoger op de kwelder wortel schieten, zoals de lamsoor, die in de zomer mooi paars kleurt.

Het tweede Wad-werk is ontworpen als mosselbank in een geul. Het is een uitvergroting van bestaande mosselbankstructuren. Schelpenbanken onderwater nemen af in de Waddenzee en dat leidt tot een vermindering van de biodiversiteit. In dit Wad-werk dienen de schelpenblokken als voedingsbodem voor jonge mosselen. De blokken zijn luchtig op elkaar gestapeld. Dit bevordert de hechting van mosselen zoveel mogelijk en zodoende dienen ze ook als schuilplaats voor andere dieren. Langzamerhand zal de geul verder uitslijten waardoor de mosselbank kan evolueren van droogvallende schelpenbank naar een schelpenbank die onder water blijft staan. De afgelopen jaren is zeegras uitgestorven in het Nederlandse deel van de Waddenzee. Vroeger kwam het veelvuldig voor en werd het gebruikt als bouw materiaal voor dijken of als isolatiemateriaal voor huizen. Zeegrassvelden zijn ideaal voor zeedieren. Daar schuilen ze, zoeken ze voedsel en planten ze zich voort. Mijn derde Wad-werk ontwierp ik om het zeegras te herintroduceren. Door in het eerste jaar op de bodem een bio-afbreekbaar worteldek te laten inzanden, kan hier in het tweede jaar zeegras groeien. Gestapelde schelpenblokken dienen als golfbreker en zorgen de eerste vijf tot tien jaar voor extra bescherming. Uiteindelijk zullen de schelpenblokken vergaan, maar tegen die tijd is het zeegras diep genoeg geworteld.

Ankerpunten

Om mensen de mogelijkheid te geven het prachtige Waddenlandschap en de Wad-werken te beleven, heb ik twee bezoekersplekken ontworpen die ik Ankerpunten noem. Beide ontwerpen – de Steiger en de Dobber – worden letterlijk verankerd in het landschap.

De Steiger staat bij ieder Wad-werk. Hij vormt een rechte lijn door het landschap en contrasteert daarmee met de dynamische omgeving. De locatie van elke Steiger is zo gekozen dat bezoekers zich op gewoonlijk onbegaanbare plekken kunnen begeven.

De Dobber is een drijvend ontwerp en geeft mensen de ervaring van het droogvallen op het Wad. Net zoals een zeehond of een zeiler op een zandbank, kunnen bezoekers er een getijden-cyclus (12 uur en 24 minuten) meemaken en er beschutting zoeken tegen de elementen. De dubbelwandige trapruimte brengt de bezoeker naar drie plateaus op verschillende hoogte. De Dobber biedt een prachtig uitzicht over de Waddenzee. Hier kan men het Wad in alle rust ervaren. Beide ontwerpen bestaan uit eikenhout dat na verloop van tijd verweert en als wrakhout wordt opgenomen in het landschap. Hout biedt een ideale ondergrond voor anemonen, mosdiertjes, pokken en mosselen. En die geven weer voedsel aan verschillende vissoorten, zoals de botervis.

Wederkerigheid

Met mijn ontwerpen wil ik bewustwording kweken voor de mogelijkheden die er zijn voor architectuur in waterecosystemen. Bij natuurinclusief ontwerpen stel je de relatie tussen architectuur en landschap centraal: enerzijds verrijkt de architectuur de natuur, anderzijds laat de natuur de architectuur nieuwe vormen aannemen. De lokale en bio-afbreekbare bouwmaterialen die je daarbij gebruikt, zorgen voor vergankelijkheid en wederkerigheid.

Wij willen blijven genieten van het Wad: erop lopen, zeilen, droogvallen, kijken naar vogels. Genieten van de zoute lucht, mosselen, zand tussen de tenen en de grote, winderige leegte. Maar daarbij moeten we niet vergeten dat als we zoveel krijgen van het Wad, we ook terug moeten geven. Voor Wad hoort wat! •

Naam: **Laurien Zwaans**
 Woonplaats: **Amsterdam**
 Geboortedatum: **02-09-1992**
 Studierichting: **Master Architectuur**
 Waarom voor deze studie gekozen: **Uit liefde voor de mens en de leefomgeving. Voor mij is deze studie de perfecte combinatie van creativiteit, technische puzzels, maatschappelijk onderzoek en realisatiekracht.**
 Ik ben het liefste bezig met: **de natuurlijke omgeving onderzoeken, ermee experimenteren en me erdoor laten inspireren. Ik teken natuurlijke processen, doe materiaalstudies of voer ruimtelijk onderzoek uit met maquettes.**

Voordat het voorbij is

Oases vormen bijzondere microklimaten, gebaseerd op de juiste balans van drie elementen: de overvloed aan water, de kwaliteit van de bodem en de aanwezigheid van dadelpalmen. Gelegen in dorre en semi-droge gebieden, worden ze beschouwd als natuurlijke bolwerken tegen woestijnvorming en belangrijke toevluchtsoorden die biodiversiteit in stand helpen te houden.

Before it's gone van de Marokkaanse fotograaf en aspirant Magnum-lid M'hammed Kilito is een doorlopend project dat het leven in oases documenteert. De focus ligt op de achteruitgang van oases in Marokko en de impact daarvan op de bewoners. Kilito bezocht in de afgelopen jaren vele oases en legde contact met haar bewoners. Hij werd zich bewust van de rijkdom van de omgeving, maar ook van de dreigende realiteit van klimaatverandering, met droogte, brand en waterdaling tot gevolg, naast het al bestaande risico van overexploitatie van deze unieke plekken.

Deze thema's zijn nauwelijks bekend en Kilito wil het grote publiek en politieke beslissers ervan bewust maken. Bewoners, boeren, wetenschappers en burgerverenigingen vechten al voor het behoud van deze groene eilanden. Hun inzet is een boodschap van hoop.

Ruimte voor omgevingskwaliteit

De Omgevingswet brengt 26 bestaande wetten voor ruimte, wonen, infrastructuur, milieu, natuur en water samen in één wet. Hiermee wil de overheid het eenvoudiger maken om ruimtelijke projecten te starten. Iedereen die iets wil veranderen in de 'fysieke leefomgeving' krijgt met deze nieuwe wet te maken, of dat nu een gemeente is die een woonwijk wil ontwikkelen of een persoon die zijn eigen huis wil verbouwen. Voortaan wordt de vergunningaanvraag via één digitaal loket geregeld. Het is een goede ontwikkeling dat 'de omgeving' met deze wet centraal komt te staan en dat de wet het eenvoudiger maakt voor burgers met goede ideeën voor de omgeving. Een van de hoofddoelen van de wet is een goede omgevingskwaliteit. Vanuit het Steunpunt Ruimtelijke Kwaliteit – dat stichting Libau namens de Provincie Groningen en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed organiseert – verkennen wij dit onderwerp

al enige tijd. We vroegen daarvoor allerlei mensen naar hun associaties bij het begrip. De woordwolk die hieruit ontstond ging alle kanten op: van schoonheid tot water, groen en levendigheid. Omgevingskwaliteit is overduidelijk een zeer breed begrip. Dit blijkt ook uit de definitie van de wetgever: 'Cultureel erfgoed, de architectonische kwaliteit van bouwwerken, de stedenbouwkundige kwaliteit, de kwaliteit van het landschap en de kwaliteit van de natuur. Het gaat zowel om de menselijke beleving van de fysieke leefomgeving als om de intrinsieke waarden die de maatschappij toekent aan de identiteit van gebieden en aan dier- en plantensoorten.' Omgevingskwaliteit gaat kortom over de kwaliteit van de gehele leefomgeving en is contextafhankelijk. Dit betekent dat er geen sluitende definitie te geven is, maar dat je telkens met elkaar het gesprek moet voeren over wat je eronder verstaat. Dat het belang-

Per 1 januari 2024 treedt de nieuwe Omgevingswet in werking. Deze wet maakt het mogelijk om een ruimtelijk project in één keer aan alle regels te toetsen. Een van de hoofddoelen van de wet is 'een goede omgevingskwaliteit'. Sandra Grabs en Tim Willems-Kruize staan stil bij dit begrip en de kansen die de Omgevingswet aan gemeenten biedt.

rijk is te streven naar een goede omgevingskwaliteit, staat echter buiten kijf. Ga je er niet serieus mee om, dan doe je het prachtige Noorden, de rest van de planeet maar vooral ook jezelf, je naasten en toekomstige generaties te kort. Een goede omgevingskwaliteit is geen extraatje maar zou volstrekt vanzelfsprekend moeten zijn.

Kwaliteitscultuur

Onder de nieuwe Omgevingswet moeten gemeenten de nieuwe regelgeving toepassen. Maar het toepassen van nieuwe regels is niet genoeg. Het is de bedoeling dat gemeenten bezig gaan met vernieuwing en verbreding van de manier waarop zij de omgevingskwaliteit bevorderen. Want ook hier geldt dat als je doet wat je deed, je krijgt wat je kreeg.

Om de kwaliteitscultuur te bevorderen is het belangrijk dat bewoners en andere partijen die initiatieven willen ontwikkelen, daartoe handvatten krijgen. Dit kan met beschrijvingen van een gebied en het anderszins bundelen van relevante informatie of onderzoek. Hierbij hoort ook voorlichting aan burgers over wat omgevingsplannen en -visies betekenen, want door de bomen zien veel mensen het bos niet meer.

Daarnaast is het voor gemeenten essentieel om te beseffen dat kwaliteit niet ontstaat door regels af te vinken. Het is cruciaal om het gesprek aan te gaan. Neem initiatiefnemers aan de hand, daag ze uit, kauw met elkaar op de opgave en schakel op het juiste moment de juiste ontwerpdeskundigheid in. Het gaat om het vinden van de goede balans tussen 'gesprek' en 'beleid en regels'.

Stevige rol lokale overheden

Net zo belangrijk is dat gemeenten hun beleid op orde krijgen. We staan voor grote maatschappelijke opgaven als de energietransitie, de verduurzaming van de landbouw en de klimaatverandering. Om die verduurzamingsslag te laten slagen zal de overheid de regie weer moeten pakken. Weer, want Nederland had

een geweldige traditie op het vlak van ruimtelijke planning en ruimtelijk ontwerp. Een integrale visie is bij veel gemeenten helemaal in het slop geraakt. Naast het ontbreken van visie is het ruimtegerelateerde beleid verouderd. Relevante ontwikkelingen zoals biobased bouwen (bouwen met ecologisch verantwoorde, herbruikbare organische bouwmaterialen) spelen tot op heden nauwelijks een rol. Er gebeuren zeker goede dingen in het Noorden, maar dat lijkt toch meer op ad hoc 'pleisters plakken'. Juist met de nieuwe Omgevingswet ligt er een kans voor gemeenten om weer de regie te pakken met de omgevingskwaliteit als rode draad.

Slimmer en meer samenwerken

Hoe gemeenten de tijd vinden om deze taken op te pakken, is een vraag die ons continu bezighoudt. Gelet op de beperkte capaciteit bij overheden zullen we anders moeten gaan werken. Slimmer, maar vooral ook gericht op meer samenwerken. Een voorbeeld is de samenwerking tussen de gemeenten Opsterland, Ooststellingwerf en Weststellingwerf. Voor hen heeft Libau samen met DAAD Architecten een manier ontwikkeld waarmee aanvragen voor vaak voorkomende kleine bouwactiviteiten snel getoetst worden. Door hiermee te werken, kunnen medewerkers van de drie gemeenten straks tijd vrijmaken om bij grotere ruimtelijke opgaven uitgebreid in gesprek te gaan met de initiatiefnemers. Ook kennis delen, zoals in de provincie Groningen al gebeurt via het eerdergenoemde Steunpunt Ruimtelijke Kwaliteit, helpt efficiënter te werken. Tijdens de door het Steunpunt georganiseerde bijeenkomsten leren partijen van elkaar en hoeft niet ieder voor zich het wiel uit te vinden. Dat is goud waard.

De tijdsbesparing die samenwerking oplevert, kan gemeenten de ruimte geven weer de regie te pakken en een visie te ontwikkelen in de geest van de nieuwe Omgevingswet. Geen regeltjes afvinken, maar actief werken aan een goede omgevingskwaliteit. •

In de breedte

Freya Zandstra - Schrijfster, tuinder en begeleider van lokale voedselgemeenschappen

Wintergroente

Verse groente eten, zo van het veld op je bord, kan ook in de winter. Pluk een spruitje direct van de stronk, kook hem heel kort in gezouten water en je bent op slag al je kolige jeugdtrauma's vergeten. Had je nog nooit het genoegen een grote stronk boerenkool stengel voor stengel te strippen of de modderige wortels weg te snijden van een knolselderij, koolraap of pastinaak? Wintergroentes zijn nog volop leverbaar: bij de biologische boer, zelfoogsttuin of kleine tuinder bij jou in de buurt en anders via De Streekboer of Hofweb. Lokaal eten tijdens de donkere dagen betekent niet elke dag stampot. Rooster bijvoorbeeld je knolselderij een uur in de oven op 170 graden - even rondom inprikken met een vork en inwrijven met olie en zeezout. De goudbruine knol snij je dan in blokken en marineer je met een vinaigrette van goede olijfolie, grove mosterd, gepofte knoflook, een fijne ciderazijn, zout en peper. Werkt ook prima met raap, pastinaak, biet of winterwortel. Bijzonder lekker met een lokale bonendip - maar daarover een andere keer meer.

Robin Kramer - Landschapsantropoloog

De Voedselboscast

Meer dan de helft van het Nederlandse oppervlak bestaat uit landbouwgrond. Te veel van deze grond behoeft oneindige menselijke zorg. Uitgestrekte velden met een of twee soorten gewassen, netjes naast elkaar, droog in de zomer en met een gesubsidieerd rijtje veldbloemen eromheen. Onhoudbaar, volgens mij. Al een tijd ben ik daarom gefascineerd door het idee van boslandbouw of voedselbossen. Ze produceren voedsel, behoeven geen tot weinig extra water en pesticiden en zien er ook nog mooi uit. Maar hoe komen deze paradijselijke plekken tot stand? Voor iedereen die door de voedselbossen de beweging niet meer ziet, is er *De Voedselboscast*. Initiatiefnemers Marieke Karssen en Frank Gorter gaan in gesprek met pioniers die de stap waagden naar een nieuwe manier van landbouw. Een bijzondere inkijk in de ontwikkeling van de Nederlandse voedselbosbeweging. voedseluithetbos.nl

Mark Sekuur - Sociaal-ruimtelijk adviseur en hogeschooldocent

Duurzaam pionieren

Aan de noordoostelijke dorpsrand van Ten Boer vind je een bijzondere buurt: Woldwijk. Een gastvrije plek met zo'n veertig tiny houses, indrukwekkende kunstobjecten en een flinke moestuin. Bovenal is Woldwijk een coöperatie voor duurzame initiatieven waar geëxperimenteerd wordt met anders wonen, werken en leven. Een van de groepen die op Woldwijk woont en pioniert is Mas Con Menos (Spaans voor 'meer met minder'), een bouwcollectief voor zelfvoorzienend leven. Pasgeleden heeft deze groep een predicaat van de stichting Sustainable Development Goals Nederland ontvangen. Een mooie erkenning van het bijzondere werk dat ze doen, zowel op Woldwijk als in de rest van Europa. Maak eens een wandeling door Woldwijk en verwonder je over de bouwmethodiek, uitstraling en coöperatieve opzet. Meer info op woldwijk.nl.

© Marieke Kijk in de Vegte

Mereel Melief - Journalist en filosoof

Een ode aan het kleine museum

Je kent het vast: het regent, maar je wilt er toch even uit. Op zo'n moment bezoek ik graag een van de kleine musea die het Noorden rijk is – zo'n museum dat draait op vrijwilligers die vol enthousiasme vertellen over dat ene treinstel of de geschiedenis van een zilveren lepel. Het is een klein beetje ongemakkelijk als je de enige bezoeker bent, maar juist dat levert soms bijzonder contact op. In het ergste geval leer je meer over onze omgeving en onze geschiedenis! Kijk hier maar eens voor inspiratie: drenthe.nl/cultuur-erfgoed/musea_museum.frl/musea of [visitgroningen.nl/doi en/cultuur/naar-het-museum](http://visit groningen.nl/doi en/cultuur/naar-het-museum)

Mans Schepers - Archeoloog en landschapshistoricus

Marlene Bakker - Oaventuren

Laatst was ik in het Kielzog in Hoogezand bij de première van het nieuwe album *Oaventuren* van de Groningstalige zangeres Marlene Bakker. En wat een heerlijk avontuur was dat! Het nieuwe album, reeds lang voorzien van het toch altijd wat dreigende predicaat 'langverwacht', is schitterend. Marlene draagt het geheel natuurlijk, op basis van een goede combinatie van simpelweg kwaliteit en verdiende gunfactor, maar heeft ook de beschikking over een geweldige ondersteunende band. Het werkt in een theaterzaal, al is het ook absoluut muziek die zich goed leent voor een grasveld in de zon. Ik kocht, met de gedachte dat dat grasveld in de zon nog wel even op zich laat wachten, de plaat op vinyl (met 'dikke smok' van Marlene). Stem en muziek zijn een streling voor het oor en vinden terecht een publiek ver voorbij de grenzen van de provincie Groningen. Koop die plaat, en probeer vooral ook een keer een optreden van Marlene Bakker mee te pakken.

Reyer Boxem - Fotograaf

De Sollicitant

In *De Sollicitant* schrijft filosoof en publicist Bram Esser bedrijven en instellingen een (open) sollicitatiebrief op bestaande en niet-bestaande vacatures. Zo solliciteert hij op functies als leerling-glazenwasser, buschauffeur te Leiden,

© Gert Jan van Rooij, met dank aan Upstream Gallery Amsterdam

hulpboswachter Staatsbosbeheer of *professional apologizer* van Willem Alexander. Hij begint een brief vaak met allerlei nét-niet of nét-wel ter zake doende kennis en levenservaring. Hij geeft ongevraagd advies over de bedrijfsvoering, trekt vervolgens de functie waarop hij solliciteert in twijfel, of verzint al schrijvend een nieuwe. De ontvanger van de sollicitatiebrief reageert vervolgens onthutst of geanimeerd, soms zelfs ronduit beledigd en afwijzend in bijgedrukte brieven of e-mails. Deze hilarische uitgave trekt de maatschappelijke inrichting, grotendeels gebaseerd op werk en inkomen als levensvervulling, in het belachelijke en houdt de lezer een grote lachspiegel voor.

Tjessie Riemersma - Schrijfster en filosoof

Waving the Future

In de haven van Harlingen dacht ik laatst, op de achterkant van een schip voor zeehondentochten en rondreizen, de Franse vlag te zien, daarna de Russische, om pas toen de wind de vlag horizontaal trok te beseffen dat ik stilstond voor een doodnormale Nederlandse driekleur. De korte verwarring zal te maken hebben met de optocht omgekeerde vlaggen die ik de afgelopen jaren naast de A7 tegenkom op weg naar mijn ouders in Drachten. Opsteker daarvan is dat nu het nationale rood-wit-blauw niet meer heilig is, ook andere versies moeten kunnen. Ikzelf kocht onlangs een prachtige variant, ontworpen door de Nederlandse kunstenaars Noor Nuyten, Sjoerd van Leeuwen en Harald den Breejen onder de naam *Waving The Future*. De blauwe streep is daarin een golf die de witte streep verzwelgt, om daarmee te waarschuwen voor klimaatverandering en zeespiegelstijging. noornuyten.nl

Geef Noorderbreedte cadeau en ontvang Oud water in de nieuwe tijd

Wie nu Noorderbreedte cadeau geeft, ontvangt *Oud water in de nieuwe tijd*. In dit boek – waarvan onze oud-hoofdredacteur Ineke Noordhoff mede-auteur is – bundelen de auteurs bijna een halve eeuw ecohydrologisch onderzoek en schetsen met die kennis een houdbare toekomst. In deze Noorderbreedte staat een voorpublicatie (vanaf pagina 16).

Oud water in de nieuwe tijd zet de belangrijkste kennis over ons watersysteem in Noord-Nederland op een rij en brengt in kaart waar het vastloopt en hoe het beter kan. Het boek laat zien hoe we met relatief kleine ingrepen kunnen toewerken naar een landschap met een duurzame waterbalans. Niet terug naar 'ooit', maar vanuit het huidige landschap vooruit naar nieuwe tijden.

Een jaarabonnement Noorderbreedte kost slechts € 57,50. Maak een vriend, kennis of collega blij met Noorderbreedte en ontvang *Oud water in de nieuwe tijd* met een winkelwaarde van € 39,90.

Scan de qr-code of ga naar noorderbreedte.nl/doemee

Hier kun je je ook opgeven voor een regulier abonnement of voor het speciale studentenabonnement van slechts € 25,-.

Een jaarabonnement Noorderbreedte is een bijzonder cadeau. De ontvanger krijgt vier zorgvuldig geschreven en vormgegeven uitgaven en jij steunt daarbij onafhankelijke kwaliteitsjournalistiek over het Noorden. Noorderbreedte kan namelijk onafhankelijk blijven dankzij haar abonnees.

Nb

Sluit je aan bij Noorderbreedte Onafhankelijke journalistiek over het Noorden

Word jij ook gedreven door liefde voor het Noorden? Met onafhankelijke journalistieke publicaties op de website en in tijdschrift Noorderbreedte inspireren we tot zorgvuldige omgang met onze leefomgeving. Tips en suggesties voor bijdragen kun je sturen naar redactie@noorderbreedte.nl

Stichting Noorderbreedte bestaat dankzij abonnees en donateurs. Abonneer je of doneer via noorderbreedte.nl. Abonnees ontvangen jaarlijks alle uitgaven van Noorderbreedte en hebben toegang tot online premium content waaronder het uitgebreide archief voor € 57,50.

Bestuur

Willem Smink, voorzitter
David Inden, penningmeester
Sandra van Assen, secretaris
Karin Hazewinkel, Hendrik Oosterveld
en Klaas Sietse Spoelstra
stichting@noorderbreedte.nl

Kantoor en adres

Akkerstraat 99A, 9717 KZ Groningen

Los nummer kopen? Verhuis je of heb je andere ledenzaken te melden? Je kunt daarvoor terecht op noorderbreedte.nl onder 'tijdschrift' en de subtitel 'mijn abonnement'. Of ga naar aboland.nl om contact op te nemen met onze abonneeservice, Abonnementenland.

De volgende Noorderbreedte verschijnt op 8 maart 2024

noorderbreedte.nl
ISSN 0166-4948

Hoofdredacteur

André Dodde

Eindredacteur

Tjesse Riemersma

Webredacteur

Yara Meilink

Redactie

Kim van Dam, Robin Kramer, Merel Melief, Mans Schepers, Mark Sekuur, Leonie Wendker, Tim Willems-Kruize en Freya Zandstra

Medewerkers

Ineke Aarens, Jorien Bakker, Ina Bos, Ellis Ellenbroek, Gryanne Hamming, Jan Gorter, Sandra Grabs, Ineke Noordhoff, Sanne Meijer, Wim Melis, Allard Hans Roest, Herman Vogt en Laurien Zwaans

Beeldredacteur

Reyer Boxem

Beeld

Reyer Boxem, Harry Cock, Heleen Haijtema, Marieke Kijk in de Vegte, M'Hammed Kilito, Sebastiaan Rodenhuis, Susan Schuls en Kalle Wolters

Grafisch ontwerp

Shootmedia

Font

Agipo, fugue – radimpesko.com

Lithografie en druk

Drukkerij Raddraaier, Amsterdam

Partners

Boekhandel Godert Walter, MVRDV, Estheticon, Gemeente Groningen, Go With The Flows, LAOS, Libau, Noorderlicht, Platform GRAS, Waddenacademie, Weusthuis en Partners en Peter de Ruyter landschapsarchitectuur

NOORDER

BREEDTE